

Invloed van een Nationaal Landschap

Invloed van Nationaal Landschap Winterswijk op de bedrijfsvoering van de landbouw

Marco te Brummelstroete
Groningen/Winterswijk, november 2009

Invloed van een Nationaal Landschap

Invloed van Nationaal Landschap Winterswijk op de bedrijfsvoering van de
landbouw

Afstudeerscriptie Master Planologie

Marco te Brummelstroete – s1742604

Groningen/Winterswijk, november 2009

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Master Planologie

Begeleiding:
drs. T. van der Meulen – Rijksuniversiteit Groningen

Voorwoord

Deze scriptie is geschreven als afsluiting van de studie Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ik heb deze studie twee jaar met veel plezier gevolgd, maar ben uiteindelijk toch blij dat ik er klaar mee ben.

Als onderwerp voor deze scriptie heb ik gekozen voor de vraag wat nu de invloed is van een Nationaal Landschap op de bedrijfsvoering van de landbouwbedrijven in Winterswijk. Het was niet zo heel erg moeilijk om een onderwerp te bedenken aangezien ik zelf in het buitengebied van Winterswijk woon en dus regelmatig wat over het Nationale Landschap hoor en lees. Daarnaast hebben mijn ooms hun bedrijf ongeveer vijftien jaar geleden moeten verplaatsen, mede door het landschap en het milieu. Twee goede argumenten dus om een scriptie te schrijven over de invloed van het Nationale Landschap.

Tijdens het schrijven van deze scriptie heb ik veel gehad aan de begeleiding Tom van der Meulen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hierbij wil ik hem bedanken voor al zijn opmerkingen, tips en al het andere werk dat hij heeft verricht tijdens het schrijven van mijn scriptie.

Ook gaat mijn dank uit naar Arie Schoemaker van de gemeente Winterswijk en stichting WCL Winterswijk. Zonder zijn hulp zou het niet mogelijk zijn geweest om een enquête te houden onder de Winterswijkse boeren. Daarnaast bedank ik hem ook voor de dinerbon die hij namens stichting WCL Winterswijk beschikbaar stelde om te verloten onder de inzenders van de enquête.

Als laatste ook nog aandacht voor de mensen die mij verder geholpen tijdens het schrijven van mijn scriptie en mij de rest van mijn studie gesteund hebben, bedankt daarvoor.

Marco te Brummelstroete
Groningen/Winterswijk, november 2009

Samenvatting

In 2006 zijn in de Nota Ruimte 20 Nationale Landschappen benoemd, hiervan moeten de kernkwaliteiten behouden blijven en waar mogelijk versterkt worden. Het grootste deel van de Nationale Landschappen is agrarisch cultuurlandschap en de landbouwsector is dus een belangrijke partij om deze doelstelling te bereiken. Door economische ontwikkelingen moeten de landbouwbedrijven steeds effectiever gaan werken en een middel hiervoor is intensivering en schaalvergroting. Door schaalvergroting zal juist een kernkwaliteit van een gebied kunnen verdwijnen, bijvoorbeeld kleinschaligheid. Dat een gebied is aangewezen als Nationaal Landschap kan dus van invloed zijn op de bedrijfsvoering van de landbouw, zo kan de kernkwaliteit kleinschaligheid schaalvergroting in de weg staan.

Het doel van dit onderzoek is om te bepalen hoe de landbouw zich ontwikkelt in een Nationaal Landschap. Dit wordt in dit onderzoek onderzocht door te kijken naar de invloed van een Nationaal Landschap op de bedrijfsvoering van de landbouwbedrijven.

Er zijn verschillende soorten landbouwbedrijven, met elk een andere bedrijfsvoering. De bedrijven kunnen op verschillende onderscheiden worden. Eén manier is door ze in te delen naar de economische omvang van het bedrijf, uitgedrukt in Nederlandse grootte-eenheid (Nge). Er worden bedrijven onderscheiden die kleiner zijn dan 20 Nge, bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 Nge en bedrijven groter dan 70 Nge. Een andere manier is een indeling in bedrijfsstijlen, zo worden er Zuinige boeren, Dubbeldoelboeren, Koeienboeren, Machineboeren, Fanatieke boeren, Praktische boeren en Hobbyboeren onderscheiden.

In Winterswijk is de Hobbyboer vooral een bedrijf met een omvang kleiner dan 20 Nge. De Dubbeldoelboer heeft een omvang tussen de 20 en 70 Nge, net als de Koeienboer. Maar er zijn ook Koeienboeren die groter zijn dan 70 Nge. Ook de Machineboer, de Fanatieke boer, de Praktische boer en de Zuinige boer zijn groter dan 70 Nge. Omdat de overlap in de herkenning de bedrijfsstijlen door de Winterswijkse boeren te groot is, zijn de bedrijfsstijlen niet geschikt om te gebruiken voor een analyse naar de invloed van een Nationaal Landschap op de bedrijfsvoering. Dit kan beter gedaan worden met de bedrijfsomvang.

Uit een enquête onder de Winterswijkse boeren kwam naar voren dat een groot deel van deze boeren, bijna twee derde, hun bedrijfsvoering niet aan heeft moeten passen door de kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk. Wanneer er wel sprake is van een invloed, dan zijn het vooral de grote bedrijven die de bedrijfsvoering aan hebben moeten passen vanwege het Nationale Landschap. Daarnaast zijn er ook niet veel boeren van plan zich aan te passen in de toekomst, zij willen op bestaande wijze doorgaan. Bedrijven die wel aanpassingen hebben gedaan, deden dat onder andere door middel van verbreding. Agrarisch natuurbeheer is de meest voorkomende verbredings-activiteit, vooral kleine en middelgrote bedrijven hebben hiervoor gekozen. Andere aanpassingen aan de bedrijfsvoering zijn gedaan door schaalvergroting toe te passen, dit wordt hoofdzakelijk gedaan door de grote bedrijven. Deze bedrijven, met een omvang groter dan 70 Nge, willen zich ook wel verbreden door middel van agrarisch natuurbeheer, maar dan moet dat wel beter betaald worden.

Een hogere vergoeding voor landschaponderhoud zou wellicht ook een positief effect hebben op het toekomstperspectief van veel boeren. Veel boeren in Winterswijk hebben namelijk een matig of slecht toekomstperspectief en zijn van plan om te stoppen. Door een hogere beloning zou dit misschien voorkomen kunnen worden. Dit heeft twee voordelen: het zal de boeren een beter inkomen opleveren, waardoor er meer boeren behouden zullen blijven in Winterswijk en tegelijkertijd wordt ook het landschap in stand gehouden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting.....	4
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding.....	7
1.2 Onderzoeksopzet.....	7
1.3 Leeswijzer	9
1.4 Nationaal Landschap	9
1.5 Nationaal Landschap Winterswijk.....	11
1.5.1 Geschiedenis Nationaal Landschap Winterswijk	13
1.6 Huidige landbouwbeleid in relatie met het landschap	14
1.6.1 Europees beleid.....	14
1.6.2 Nederlands beleid	16
2 Verschillen tussen landbouwbedrijven	19
2.1 Bedrijfsomvang.....	19
2.2 Bedrijfsstijlen	20
2.2.1 Verschillende stijlen	20
2.2.2 Overzicht	24
2.3 Invloed landschap, natuur en milieu.....	25
2.3.1 Invloed kernkwaliteiten.....	25
2.3.2 Invloed milieu	26
2.4 Mogelijkheden voor groepen landbouwbedrijven	27
2.4.1 Schaalvergroting.....	28
2.4.2 Verbreding.....	29
2.4.3 Andere mogelijkheden	31
2.5 Conclusie	32
3 Bevindingen enquête onder Winterswijkse boeren	33
3.1 Inleiding	33
3.2 Kenmerken populatie en representativiteit.....	33
3.2.1 Type landbouwbedrijven.....	33
3.2.2 Leeftijd.....	35
3.2.3 Bedrijfsomvang.....	35
3.3 Bedrijfsstijlen en bedrijfsgrootte in Winterswijk	36
3.3.1 Bedrijfsstijlen uit de theorie.....	36
3.3.2 Bedrijfsstijlen.....	37
3.3.3 Conclusie bedrijfsstijl en bedrijfsomvang	41
3.4 Invloed kernkwaliteiten Nationaal Landschap.....	41
3.4.1 Bedrijfsvoering aanpassen	42
3.4.2 Invloed kernkwaliteiten per bedrijfsstijl en bedrijfsomvang	42
3.4.3 Conclusie invloed kernkwaliteiten	43
3.5 Toekomstige ontwikkelingen in een Nationaal Landschap.....	44
3.5.1 Gewoon doorgaan.....	44
3.5.2 Schaalvergroting.....	45
3.5.3 Verbreding.....	45
3.6 Toekomstperspectief in Nationaal Landschap Winterswijk.....	47

4 Synthese theorie en praktijk	50
4.1 Bedrijfstijlen	50
4.2 Invloed kernkwaliteiten Nationaal Landschap	51
4.3 Ontwikkelingen in de toekomst	51
4.4 Mogelijkheden om de landbouw te behouden.....	52
5 Conclusie	53
Literatuur.....	55

Inhoudsopgave Bijlage

I Landbouw- en landschapsbeleid	III
I.1 Europees beleid	III
I.1.1 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	III
I.1.2 Nitraatrichtlijn	IV
I.1.3 Kaderrichtlijn Water	IV
I.1.4 Vogel- en Habitatrichtlijnen	IV
I.1.5 Houtskoolschets	V
I.2 Nederlands beleid	V
I.2.1 WILG	VI
I.2.2 Nota Ruimte	VI
I.2.3 Agenda Vitaal Platteland	VI
I.2.4 Reconstructiewet	VII
I.2.5 Wet Milieubeheer	VII
I.2.6 Natuurbeschermingswet	VIII
I.2.7 Programma Beheer	VIII
I.2.8 Bergboerenregeling.....	IX
I.3 Literatuur.....	X
II Vragenlijst enquête	XI

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In de Nota Ruimte zijn twintig Nationale Landschappen benoemd waarvan de kernkwaliteiten behouden moeten blijven en waar mogelijk moeten worden versterkt. Het grootste deel van de Nationale Landschappen is agrarisch cultuurlandschap en de landbouwsector is dus een belangrijke partij om deze doelstelling te bereiken.

Maar er is spanning tussen de landbouwsector en de natuur. Door economische ontwikkelingen moeten bedrijven steeds effectiever gaan werken en een middel hiervoor is intensivering en schaalvergroting. Door schaalvergroting zal juist een kernkwaliteit van een gebied kunnen verdwijnen. Kleine perceeloppervlakten zijn een voorbeeld hiervan, deze kleine percelen staan een efficiënte bedrijfsvoering en schaalvergroting in de weg, want door schaalvergroting zal de kleinschaligheid plaats moeten maken voor een opener landschap (Dirkx, 2007; Verburg e.a., 2008). Een ander nadeel van schaalvergroting van agrarische bedrijven is dat, door onder andere technologische ontwikkelingen en het gebruik van kunstmest, alle producten in alle verschillende soorten landschappen kunnen worden verbouwd. Hierdoor verliezen gebieden hun eigen kwaliteit en ontstaan allemaal dezelfde landschappen.

Andere problemen zijn tegengestelde belangen van de landbouw en de natuur in het grondgebruik, vooral in de overgangsgebieden. Zo is de natuur bijvoorbeeld gebaat bij een voedselarme omgeving en de landbouw bij een voedselrijke omgeving, een ander voorbeeld van tegengestelde belangen is dat de landbouw graag relatief droge grond heeft en de natuur erg droge of erg natte grond. (Stortelder e.a., 2001). Hier zullen de boeren rekening mee moeten houden en ze zullen zelfs voor beheer en behoud van natuur en landschap moeten gaan zorgen (Daalhuizen e.a., 2008).

Omdat schaalvergroting niet altijd mogelijk is en door de niet altijd overeenkomstige belangen tussen landbouw en natuur, zullen agrarische bedrijven hun bedrijfsvoering aan moeten passen. Ook is het mogelijk dat een bedrijf verplaatst moet worden naar een gebied waar bijvoorbeeld wel intensieve landbouw mogelijk is, hiervoor zijn speciale gebieden aangewezen, de landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's). Als één van de hiervoor genoemde oplossingen niet mogelijk is, zal er soms zelfs sprake moeten zijn van bedrijfsbeëindiging.

Door deze aanpassingen van de landbouw aan de natuur wordt er in landschappelijk waardevolle gebieden op een andere manier gewerkt en soms blijven er minder boeren over. Dit kan gevolgen hebben voor het aanzien van het landschap, door het verdwijnen van de agrarische bedrijven zou er bijvoorbeeld een leegloop van deze gebieden kunnen ontstaan (Stortelder e.a., 2001).

1.2 Onderzoekopzet

Probleemstelling:

Door het aanwijzen van gebieden als Nationaal Landschap zijn er in die gebieden minder mogelijkheden voor de landbouw en worden bedrijven gedwongen om hun bedrijfsvoering aan te passen of zelfs te verhuizen. Hierdoor zal vervolgens ook het aanzien van de gebieden kunnen veranderen.

Doelstelling:

Dat een gebied is aangewezen als Nationale Landschap kan van invloed zijn op de bedrijfsvoering en de locatie van de landbouw. Het doel van dit onderzoek is om te bepalen hoe de landbouw zich ontwikkelt in een Nationaal Landschap. Aan de hand van onderstaande onderzoeksvragen zal onderzocht worden wat deze ontwikkelingen zijn.

Onderzoeksvragen:

Hoe ontwikkelt de landbouw zich in een Nationaal Landschap?

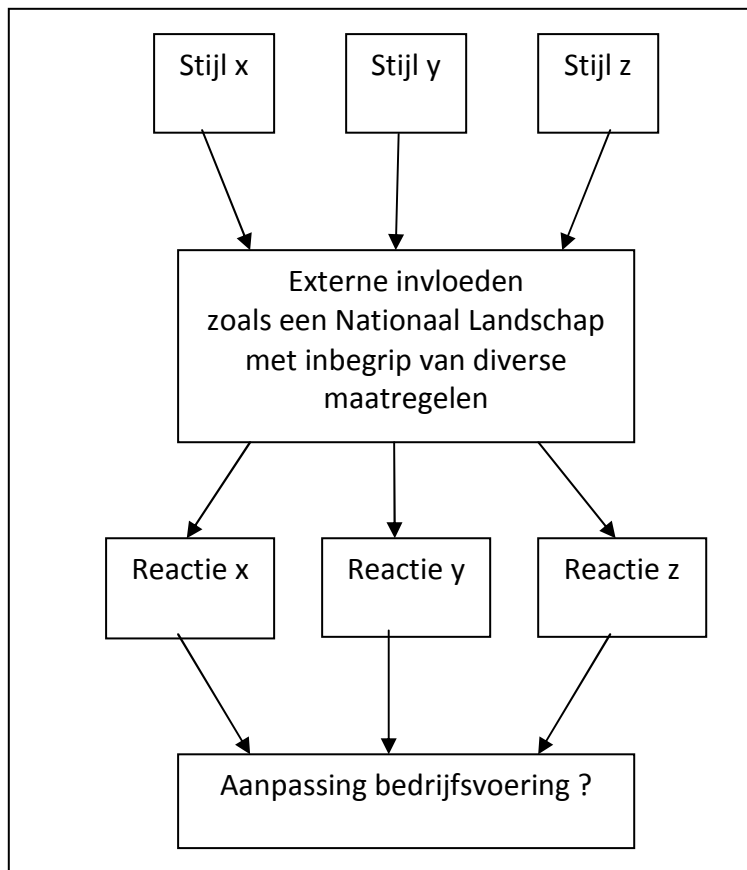
- Hoe ziet de bedrijfsvoering er uit bij verschillende landbouwbedrijven?
- In hoeverre heeft de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap invloed op de bedrijfsvoering van landbouwbedrijven?
- Wat voor aanpassingen zijn er gedaan in de bedrijfsvoering na de aanwijzing van een gebied tot Nationaal Landschap door de landbouwbedrijven?
- Zijn er mogelijkheden om de landbouw te behouden in een Nationaal Landschap?

Methodologie

De voor dit onderzoek te hanteren onderzoeksmethode zal bestaan uit een combinatie van literatuuronderzoek en een enquête onder de Winterswijkse boeren. Winterswijk is één van de twintig gebieden die in 2006, in de Nota Ruimte, als Nationale Landschap zijn aangewezen. In paragraaf 1.5 wordt besproken wat de kenmerken van Winterswijk zijn en waarom het gebied is aangewezen als Nationaal Landschap.

Conceptueel model:

De opzet van dit onderzoek is globaal weergegeven in figuur 1.1, het conceptuele model. Er zal een aantal bedrijfsstijlen worden beschreven die in de literatuur over de landbouw voorkomen. Vervolgens zal worden aangegeven hoe volgens de literatuur en in werkelijkheid de reacties van de landbouwsector zijn bij externe invloeden, zoals de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap. Hieruit zal blijken in hoeverre de aanwijzing van een gebied tot Nationaal Landschap leidt tot aanpassing van de bedrijfsvoering van de verschillende bedrijfsstijlen.

figuur 1.1: Conceptueel model

1.3 Leeswijzer

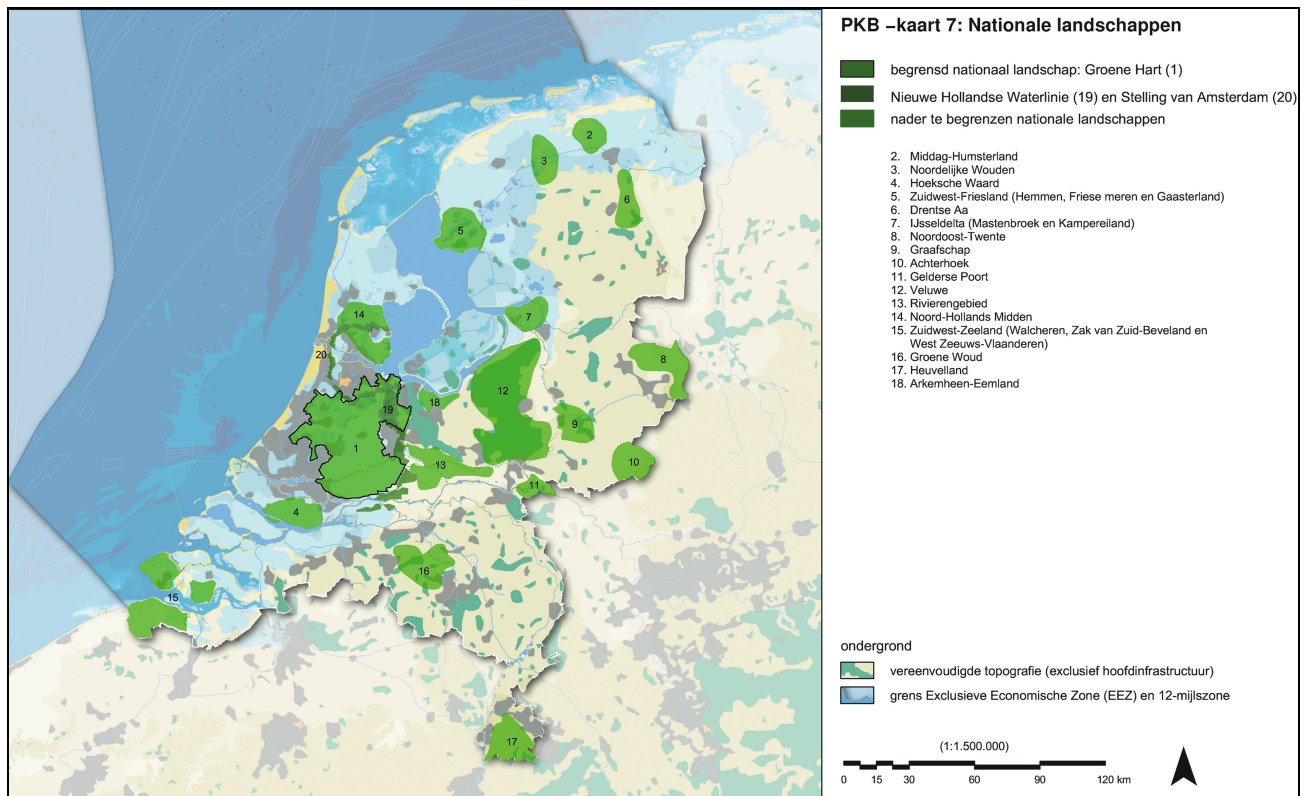
In hoofdstuk 2 zal een aantal bedrijfsstijlen worden beschreven die van toepassing kunnen zijn op de bedrijfsvoering van de landbouwbedrijven in Winterswijk. Ook zal in dit hoofdstuk aangegeven worden wat mogelijke reacties zijn op de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap en wat de invloeden van de kernkwaliteiten zijn op de bedrijfsvoering. Vervolgens zal in hoofdstuk 3 de bevindingen van een enquête onder de Winterswijkse boeren worden behandeld en deze zullen in hoofdstuk 4 worden vergeleken met wat er in hoofdstuk 2 staat beschreven. Tenslotte zal er worden afgesloten met een conclusie.

Maar eerst zal in de volgende paragraaf (1.4) beschreven worden wat een Nationaal Landschap is en wat het beleid daar voor is, gevolgd door een paragraaf over Nationaal Landschap Winterswijk (1.5). Dit hoofdstuk zal vervolgens worden afgesloten (paragraaf 1.6) met een beschrijving van het huidige landbouwbeleid in relatie met het landschap.

1.4 Nationaal Landschap

In 2006 zijn er in de Nota Ruimte door het Rijk twintig Nationale Landschappen aangewezen, deze worden in figuur 1.2 weergegeven. In de Nota Ruimte worden de Nationale Landschappen gedefinieerd als: “gebieden met internationaal zeldzame en nationaal kenmerkende kwaliteiten op landschappelijk, cultuurhistorisch en natuurlijk gebied. Deze landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten moeten behouden blijven, duurzaam beheert en waar mogelijk versterkt worden”. Het uitgangspunt is ‘behoud door ontwikkeling’, wat inhoudt dat het landschap mede bepalend is voor hoe gebiedsontwikkeling plaatsvindt en er alleen ontwikkeling mogelijk is als de kernkwaliteiten behouden blijven of worden versterkt. Deze kernkwaliteiten zijn per landschap verschillend,

maar kernkwaliteiten die redelijk vaak worden genoemd zijn bijvoorbeeld: ‘kleinschaligheid van het landschap’, ‘groen karakter’, ‘openheid’ en ‘een bijzonder watersysteem’. In de Nationale Landschappen is alleen ruimte voor natuurlijke bevolkingsgroei en voor regionale en lokale bedrijvigheid. Grootschalige ontwikkeling is niet toegestaan, omdat, volgens de Nota Ruimte, voor het behoud van landschappelijke kwaliteit maatvoering, schaal en ontwerp bepalend zijn (VROM e.a., 2006).

figuur 1.2: Alle Nationale Landschappen in Nederland (bron: VROM e.a., 2006)

De status Nationaal Landschap houdt in dat er extra aandacht en geld is voor de unieke kenmerken van een gebied, dit geld kan geïnvesteerd worden in het landschap, cultuurhistorie, toegankelijkheid en het beheer van het landschap. (Provincie Gelderland, 2007).

Het rijk is de eindverantwoordelijke voor het beleid en zal voor een deel bijdragen aan de zo juist genoemde investeringen, het geld hiervoor komt uit het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). De verantwoordelijkheid voor de uitwerking en uitvoering van het beleid van het Nationale Landschap ligt niet bij het rijk maar bij de provincies, het ruimtelijk beleid voor Nationale Landschappen is vastgelegd in het streekplan. Hierin wordt onder andere een gedetailleerde begrenzing voor de Nationale Landschappen vastgesteld en ook worden de kernkwaliteiten van het Nationaal Landschap uitgewerkt. Daarnaast moet de provincie ook een integraal uitvoeringsprogramma opstellen voor elk Nationaal Landschap dat in de provincie aanwezig is.

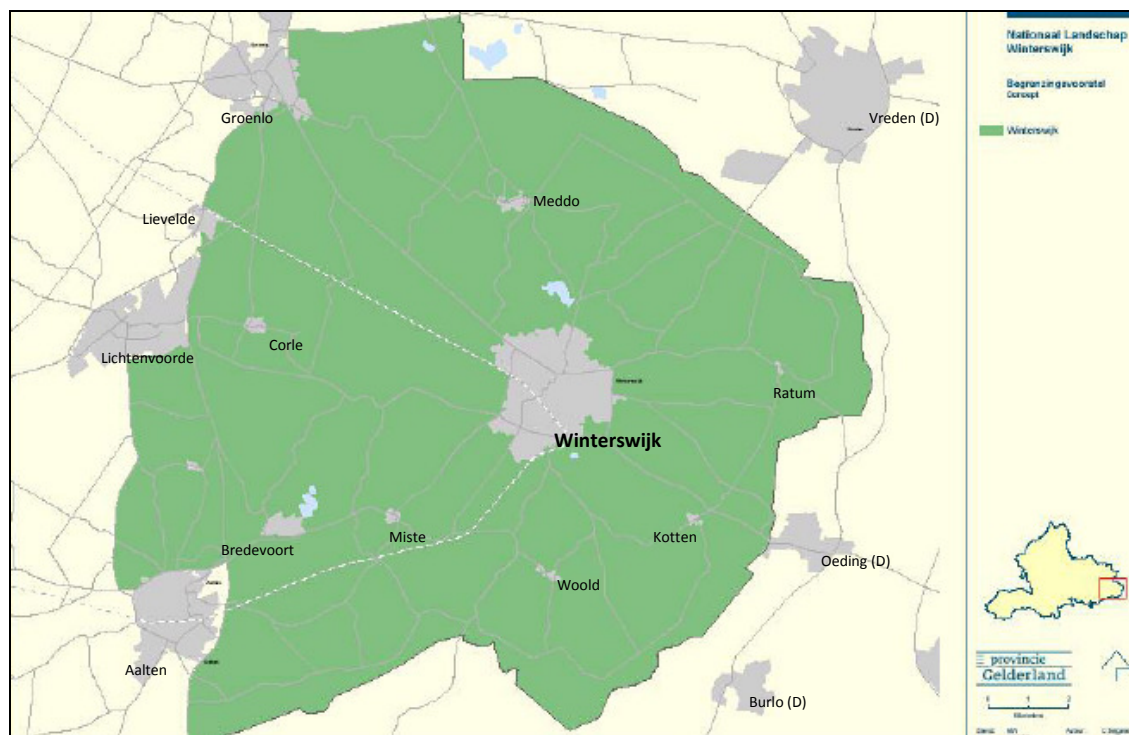
In de integrale uitvoeringsprogramma's wordt aangegeven welke projecten er uitgevoerd kunnen worden om de kwaliteit van het landschap in ieder geval te kunnen behouden en waar mogelijk te versterken. De uitvoeringsprogramma's zijn vooral gericht op natuur, toerisme en recreatie, veenweidenproblematiek en de landbouw (Provincie Gelderland, 2007; VROM e.a., 2006).

Nationale Parken

Nationale Landschappen moeten niet verward worden met Nationale Parken, dit zijn natuurgebieden van minimaal duizend hectare met een speciaal landschap en bijzondere planten en dieren. Het beheer is speciaal gericht op de ontwikkeling en het behoud van natuurgebieden in belangrijke ecosystemen. In de Nationale Parken wordt natuurgerichte recreatie gestimuleerd, om zo de planten en dieren niet te storen. Verder hebben Nationale Parken als doel de kennis over de natuur bij verschillende doelgroepen te vergroten, dit moet gebeuren door middel van onderzoek, educatie en voorlichting. Het verschil met een Nationaal Landschap is dat in de Nationale Landschappen het accent niet alleen op de natuur ligt. Zo zijn belangrijke eigenschappen naast de natuur ook het reliëf, grondgebruik en de bebouwing (LNV,2009e; nationale landschappen, 2009).

1.5 Nationaal Landschap Winterswijk

Dit onderzoek zal zich vooral richten op het Nationale Landschap Winterswijk. Winterswijk behoort tot het essen- en kampenlandschap van Oost-Nederland, kenmerken van het gebied zijn naast de essen, de afwisseling van open ruimtes en de vele bossen, houtwallen en wegen perceelrandbegroeiing. Korevaar e.a. (2008) geven verder aan dat kenmerkend voor Winterswijk is: “de beken met vrij smalle beekdalen, die samen met de kleinschalige kavelbeplantingen en bossen de landschappelijk structuur bepalen” (Korevaar e.a., 2008). Dit wordt ook door de Nota Ruimte aangegeven bij de bepaling van de kernkwaliteiten. In de Nota Ruimte heette Nationaal Landschap Winterswijk nog Achterhoek, maar die is later veranderd in Winterswijk. Dit is ook logisch aangezien het hele Nationale Landschap vrijwel alleen in de gemeente Winterswijk ligt, de exacte begrenzing van het Nationale Landschap is weergegeven in figuur 1.3.

figuur 1.3: Begrenzing Nationaal Landschap Winterswijk (bron: Provincie Gelderland, 2007)

De Nota Ruimte beschrijft Winterswijk als volgt: “Dit kampen- en essenlandschap wordt gekenmerkt door een bijzondere kleinschalige openheid met een zeer groen/natuurlijk karakter. Het zandplateau wordt doorsneden door kleine beekdalen en bevat ook nog enkele restanten van hoogveenontwikkeling en kleine boscomplexen. De weilanden en akkers, hier vaak ‘eenmansessen’, worden omzoomd door houtwallen” (VROM e.a., 2006). De belangrijkste kernkwaliteiten van Winterswijk zijn zodoende volgens de Nota Ruimte:

- de kleinschalige openheid
- het groene karakter
- microreliëf door essen en ‘eenmansessen’

In figuur 1.4 en 1.5 zijn deze kernkwaliteiten te zien, in 1.4 is het groene en kleinschalige karakter weergegeven en in 1.5 is het microreliëf zeer duidelijk, door het hoogteverschil.

figuur 1.4: De kleinschalige openheid van Nationaal Landschap Winterswijk

figuur 1.5: Het microreliëf van Nationaal Landschap Winterswijk is hier zeer duidelijk

Deze kwaliteiten zijn door de provincie Gelderland overgenomen in het streekplan van 2005, daarnaast zijn er ook nog enkele aan toegevoegd. Naast de kleinschaligheid, het groene karakter en het microreliëf beschrijft de provincie in het streekplan ook de kernkwaliteiten:

- meanderende beken in smalle dalen als doorgaande structuren, met natuurlijke begroeiing (elzen en essen) in halfopen landschap; overstromingsvlaktes in laagtes
- fraaie, open essen (opvallend groot op de plateaurand van Aalten tot Groenlo) en bijzondere broekgebieden
- historisch nederzettingspatroon vervlochten in het landschap: oude boerderijplaatsen (zoals scholtenhoeven), vele gehuchten en grotere nederzettingen (Provincie Gelderland, 2007).

Het Nationaal Landschap is niet alleen om het landschap bijzonder, ook geologisch is het speciaal. Het ligt op het Winterswijks plateau en rond Winterswijk komen oude aardlagen aan de oppervlakte waaruit kalk wordt gehaald, dit gebeurt in de Steengroeve in de Winterswijkse buurtschap Ratum (zie figuur 1.6). Ook is er nog een duidelijke hoogteverschil zichtbaar tussen Oost- en West-Winterswijk, van +50 m NAP tot +17,5 NAP.

figuur 1.6: De Steengroeve in Ratum bij Winterswijk

In Winterswijk komen vier gebieden voor die deel uitmaken van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, dit is een Europees ecologisch netwerk en wordt ook wel Natura 2000 genoemd. Deze gebieden zijn het Korenburgerveen, Willinks Weust, Bekkendelle en het Wooldse veen, de gebieden maken integraal deel uit van het Nationale Landschap (Korevaar e.a., 2008).

1.5.1 Geschiedenis Nationaal Landschap Winterswijk

In 1983 werd Winterswijk ook als eens aangewezen als Nationaal Landschap, hierdoor ontstond er commotie bij de boeren die vreesden dat er geen nieuwe agrarische ontwikkelingen plaats zouden kunnen vinden. Na grote protestacties gingen de plannen voor een Nationaal Landschap uiteindelijk niet door, wel ontstond er een patstelling tussen de

landbouw, de overheid en de natuurorganisaties. Deze werd pas in 1989 doorbroken toen bleek dat grootschalige veehouderij om ecologische redenen niet meer mogelijk was en er vond weer overleg plaats tussen de verschillende partijen. Uit dit overleg ontstond in 1992 het 'Project Buitengebied', met als doelstelling: "het in stand houden van het karakter van het Winterswijkse buitengebied". (wclwinterswijk, 2009).

Winterswijk was in 1993 één van de elf gebieden die de status van Waardevol Cultuurlandschap (WCL) kreeg. Een WCL is een gebied met belangrijke natuur- en landschapswaarden die van grote cultuurhistorische en aardkundige betekenis zijn. De landbouw is in een WCL een belangrijke drager van het cultuurlandschap, ook zijn er vaak andere functies, zoals natuur, met de landbouw verweven. Wat kan leiden tot spanningen tussen de landbouw, de natuur en het landschap (LNV, 2001).

In 2002 werden de WCL's opgeheven en een paar jaar later werden er gebieden aangewezen als Nationale Landschap, waar Winterswijk er één van is.

Naast het streekplan van de provincie Gelderland en de Nota Ruimte van de rijksoverheid zijn er op Winterswijk en op de andere Nationale Landschappen allerlei andere wetten en regels van toepassing, in de volgende paragraaf zal hier verder op ingegaan worden.

1.6 Huidige landbouwbeleid in relatie met het landschap

De landbouw beheert 70% van het Nederlandse cultuurlandschap, ook de meeste Nationale Landschappen horen hierbij. Van de Nationale Landschappen is maar liefst 60% landbouwgrond, hiervan bestaat naar verhouding veel uit de zogenaamde grondgebonden landbouw, dit zijn melk- en vleesveebedrijven en de akkerbouwbedrijven. In een paar Nationale Landschappen is de akkerbouw relatief sterk vertegenwoordigd, in de Nationale Landschappen Zuidwest Zeeland, de Hoeksche waard, Heuvelland en Middag-Humsterland is dit het geval. Alleen op de Veluwe komt er relatief weinig landbouw voor, hier is de natuur overheersend (de Bont e.a., 2007; LNV, 2008). Het landbouwbeleid heeft een grote invloed op het behouden en de ontwikkeling van de Nationale Landschappen. Op verschillende niveaus wordt er beleid gemaakt voor de landbouwsector, vooral op Europees- en rijksniveau, het beleid dat gericht is op de landbouw en het landschap wordt hieronder kort beschreven. Dit overzicht is niet volledig, maar een aantal belangrijke wetten en regelgevingen worden kort behandeld, een uitgebreidere behandeling is terug te vinden in bijlage I.

1.6.1 Europees beleid

Het Europese beleid dat van invloed is op de landbouw en het landschap bestaat uit veel verschillende wetten, richtlijnen en verdragen. In deze paragraaf zullen er enkele worden behandeld.

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Het landbouwbeleid van de Europese Unie (EU) is het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Dit beleid is ontstaan in 1959 om voor een redelijke levensstandaard voor de boeren te zorgen en om consumenten te voorzien van voedsel met een goede kwaliteit en voor een eerlijke prijs. Tot 2003 was het GLB vooral gericht op inkomens- en marktbeleid. In de loop van de tijd zijn allerlei maatregelen genomen op dit gebied. Voorbeelden hiervan zijn invoerheffingen op landbouwproducten, de invoering van de melkquota en de directe inkomenssteun. In 2003 is het GLB ingrijpend veranderd en werd de directe inkomenssteun is losgekoppeld van de productie. (LNV, 2006a).

Naast deze wijziging in het inkomens- en marktbeleid is er in 2003 het plattelandsbeleid gestart. Dit beleid, het Plattelandsontwikkelingsprogramma, heeft als doel een duurzame ontwikkeling van het platteland (LNV, 2009a). Het Plattelandsontwikkelingsprogramma voor de periode 2007-2013 worden de maatregelen op vier doelstellingen gericht:

1. vergroting van het concurrentievermogen van de landbouw,
2. verbetering van het milieu en het landschap,
3. verbetering van de leefbaarheid op het platteland,
4. plattelandsontwikkeling door lokale actiegroepen (de Bont e.a., 2007).

Het landschap krijgt in het vernieuwde GLB dus veel meer aandacht dan in jaren voor 2003, dit geldt vervolgens ook voor het beleid in de lidstaten van de EU.

Naast het GBL zijn er nog diverse andere Europese wetten/richtlijnen en verdragen die allemaal invloed hebben op de landbouw en het landschap. Enkele belangrijke hiervan zijn de Nitraatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijnen.

In de Nitraatrichtlijn zijn de maximaal toegestane hoeveelheden stikstof en fosfaat, die aan een gewas gegeven mogen worden, opgenomen (De Bont e.a., 2007). Met deze Nitraatlijn en de daaruit volgende nationale maatregelen moet worden voorkomen dat er teveel aan stikstof en fosfaat aan het grond- en oppervlaktewater wordt toegevoegd.

Ook heeft de Kaderrichtlijn Water (KRW) invloed op de kwaliteit van het water in Europa. De KRW schrijft voor aan welke eisen de waterkwaliteit het Europese water in 2015 moet voldoen. De Kaderrichtlijn gaat uit van de grote Europese rivieren. Europa wordt opgedeeld in een aantal stroomgebieden en in zo'n stroomgebied vallen vaak meerdere lidstaten, die samen moeten werken om de waterkwaliteit te beschermen (Hidding en van der Vlist, 2003).

Tenslotte geven de Vogel- en Habitatrichtlijnen aan welke soorten en natuurgebieden beschermd moeten worden door de lidstaten van de EU. Deze gebieden zijn geselecteerd vanwege het voorkomen van soorten en habitattypen die vanuit Europees oogpunt bescherming nodig hebben. De Vogelrichtlijn heeft betrekking op het in stand houden en reguleren van alle in Europa in het wild levende vogelsoorten en op de leefgebieden van deze vogels.

De Habitatrichtlijn heeft als doel de biologische diversiteit te beschermen door kaders op te zetten, die de instandhouding van wilde flora en fauna en habitats van algemeen belang regelen. Deze twee richtlijnen samen vormen Natura-2000 gebieden, dit is een Europees Ecologisch netwerk van gebieden met een bijzondere biologische diversiteit (De Bont e.a., 2007; EU, 1992; LNV, 2006a; VROM, 2006).

Houtskoolschets

Het kabinet heeft in 2008 een visie op het Europese Landbouwbeleid gegeven, ook wordt in deze visie aangegeven wat Nederland kan doen om aan dit beleid te voldoen. Deze visie in de 'Houtskoolschets' beschreven. De belangrijkste visie van het kabinet is dat: "het toekomstig Europees Landbouwbeleid in dienst moet staan van versterking van de concurrentiekracht en marktoriëntatie van de agrarische sector, die duurzaam en veilig produceert en die tevens maatschappelijke waarden levert die niet via de markt beloond worden". Met maatschappelijke waarden wordt bijvoorbeeld milieu, natuur en landschap bedoeld. Eén van de pijlers waar Europa zich volgens het kabinet in de Houtskoolschets op moet richten is ook landschap en natuur, naast voedselzekerheid en kwaliteit, dierenwelzijn en milieu (LNV, 2008).

1.6.2 Nederlands beleid

Het Nederlandse beleid dat is gericht op de landbouw en het landschap bestaat uit een aantal wetten en nota's, waarvan de WILG, de Nota Ruimte, de Agenda Vitaal Platteland, de Reconstructiewet en de Natuurbeschermingswet behandeld zullen worden in deze paragraaf.

WILG

De Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG), ingevoerd in 2007, is de opvolger van de Landinrichtingswet uit 1985. De WILG zorgt ervoor dat procedures op het gebied van planvorming en uitvoering veel eenvoudiger zijn geworden, herverkaveling is een voorbeeld van zo'n vereenvoudiging. Verder vormt de WILG de basis voor het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), een geïntegreerd budget van allerlei verschillende regelingen en financieringsinstrumenten. Het ILG is in plaats gekomen van allerlei verschillende subsidiestromen die verschillende ministeries hadden voor de ontwikkeling van het landelijk gebied. De WILG is een bundeling van planning, programmering en uitvoering van het rijksbeleid voor het landelijk gebied. De uitvoering van deze bundeling is in handen van de provincies in samenwerking met gemeentes, waterschappen en andere partijen. Het rijk stelt alleen rijksdoelen, deze doelen worden in overleg met de provincie vastgelegd in Meerjarenplannen (MJP's) (Vitaal Platteland, 2009; Voogd, 2006). Het Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland is de basis van het rijk voor de overeenkomsten met de provincies. Deze Agenda Vitaal Platteland is tegelijk met de Nota Ruimte opgesteld en deze twee nota's zullen hieronder kort behandeld worden.

Nota Ruimte en Agenda Vitaal Platteland

Het doel van de Nota Ruimte is om een duurzame en vitale landbouw sector te creëren. De afname van het aantal agrarische bedrijven en achteruitgang van de leefbaarheid in sommige gebieden en de klimaatverandering zijn ontwikkelingen die een invloed hebben op het ruimtegebruik en de ontwikkeling van het landschap. Bij de omschakeling naar een vitale en duurzame landbouw zijn onder andere de hiervoor genoemde Europese Nitraatrichtlijn en Kaderrichtlijn Water zeer belangrijk. Met de Nota Ruimte wil het kabinet zorgen dat er een duurzaam en vitaal platteland ontstaat, dit zal moeten door "duidelijke randvoorwaarden te stellen en ruimtelijke ontwikkelingen in de richting van duurzame productie te faciliteren", verder is er een grote uitvoerende rol voor de provincie (VROM e.a., 2006). Om de doelen te bereiken is tegelijk met de Nota Ruimte, de Agenda Vitaal Platteland (AVP) opgesteld.

Waar de Nota Ruimte zich richt op het ruimtelijke plattelandsbeleid, daar is de AVP een integrale visie die richt zich op een aantal andere aspecten van het platteland (economische, ecologische, sociaal-culturele). De AVP bestaat uit een visiedeel en een meerjarenprogramma. In het visiedeel zijn de vier doelstellingen uit het plattelandontwikkelingsplan van de EU verwerkt (LNV, 2006a).

In het meerjarenprogramma (MJP) wordt het beleid uit de Nota Ruimte en het AVP uitgewerkt, het is leidend voor de programmering en de uitvoering. Wel ligt de regie bij de provincies, voor een gebiedsgerichte aanpak van het rijksbeleid, het rijk toetst vervolgens op het resultaat (LNV, 2006b).

Reconstructiewet

Een andere wet die, al eerder (2002), is opgesteld om onder andere de kwaliteit van het landschap te verbeteren is de 'Reconstructiewet Concentratiegebieden' ofwel de Reconstructiewet. Deze wet geldt alleen niet voor heel Nederland, maar alleen voor het zuidoosten, namelijk de provincies Noord-Brabant, Gelderland, Limburg, Overijssel en Utrecht. Aangezien de Reconstructiewet ook van invloed is op een aantal Nationale Landschappen en ook op Winterswijk, wordt de Reconstructiewet kort behandeld. Het doel van de Reconstructiewet is eerste instantie het verbeteren van de ruimtelijk structuur voor de landbouw om risico's van dierziektes, door de grote dichtheid van het vee, te verminderen. Daarnaast zijn er nog twee andere doelen, namelijk het verbeteren van de kwaliteit van de natuur en het landschap en de verbetering van het milieu en het water (LNV, 2003).

Wet Milieubeheer

Op Europees niveau zijn al de Kaderrichtlijn Water en de Nitraatrichtlijn behandeld als het om beleid gaat dat te maken heeft met het milieu, deze richtlijnen komen in Nederland terug in de Wet Milieubeheer. Deze wet is in 1993 ontstaan en is een milieukaderwet, die ook gaat over vergunningverlening van andere milieuwetten. Ook is de milieueffect-rapportage opgenomen in de wet, hierin worden effecten in beschreven die een toekomstige activiteit op het milieu zal hebben. De wet milieubeheer is dus erg belangrijk bij het verkrijgen van bijvoorbeeld vergunning voor uitbreiding van agrarische bedrijven. Voor de landbouw zijn dan de emissienormen voor ammoniak, die in de Wet Milieubeheer voorkomen, één van de belangrijkste normen waarop een eventuele uitbreiding wordt getoetst in de mer-procedure. Als de ammoniakemissie te hoog is kan eventuele uitbreiding van een bedrijf niet doorgaan. Rond de meest kwetsbare natuurgebieden zijn de regels nog strenger en worden mogelijkheden voor intensieve veehouderij nog meer beperkt (Provincie Gelderland, 2005; Voogd, 2006).

Natuurbeschermingswet

De Natuurbeschermingswet dateert van 1967 en is opgesteld om natuurgebieden en soorten te beschermen. Door allerlei internationale ontwikkelingen, zoals het ontstaan van de Vogel- en Habitatrichtlijn, moest de wet vernieuwd worden. Dit gebeurde in 1998 en opnieuw in 2005. Vanaf dat moment zijn de Vogel- en Habitatrichtlijn erin verwerkt en richt de Natuurbeschermingswet zich vooral op de Natura-2000 gebieden, maar verder ook op beschermde natuurmonumenten en wetlands. Een belangrijke functie van de wet is om te bepalen of projecten, die wellicht een gevaar vormen voor het gebied, een vergunning krijgen of niet (Voogd, 2006). In februari 2009 is de wet opnieuw aangepast, het is de bedoeling dat de wet in de praktijk beter gaat werken en de wet moet beter aansluiten op de Vogel- en Habitatrichtlijn (LNV, 2009d).

In het natuurbeleid komt ook de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) voor, dit is een netwerk van natuurgebieden met bijzondere planten en dieren, ook de Vogel- en Habitatrichtlijnen zijn een onderdeel van de EHS. Het netwerk moet voorkomen dat deze bijzondere planten en dieren die in geïsoleerde gebieden leven niet uit zullen sterven. De aparte natuurgebieden worden met de realisatie van de EHS met elkaar verbonden, waar dat mogelijk is, door bijvoorbeeld ecoducten. De EHS moet in 2018 gereed zijn (Voogd, 2006).

Voor het beheer van de natuur en het landschap is er het Programma Beheer opgesteld. Het Programma Beheer bestaat onder andere uit de Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer 2000 (PSAN), voor gebieden die de landbouwfunctie behouden. Boeren en particulieren kunnen subsidie krijgen voor de instandhouding van natuurwaarden op landbouwgronden, beheer en onderhoud van landschapselementen en aanleg en beheer van tijdelijk bos. Het Programma Beheer is ook van toepassing op de Nationale Landschappen, meer dan 50% van de beheerspakketten voor landschapselementen ligt in de Nationale Landschappen (DLG, 2005; Natuurbeheer, 2009). Vanaf 1 januari zal het Programma Beheer vervangen worden door een nieuw stelsel voor natuur- en landschapsbeheer, wat moet zorgen voor minder bureaucratie en lagere kosten (Collignon, 2009).

De Bont e.a. (2007) geven al aan dat: “de ontwikkeling van de landbouw, en in samenhang hiermee de ontwikkeling van natuur en landschap, onder invloed staat van een groot aantal aspecten van overheidsbeleid.” Dat is ook het geval bij het aanwijzen van gebieden zoals Nationale Landschappen en de bedrijfsvoering van agrarische bedrijven. Die sowieso al te maken hebben met complexe regelgeving op het gebied van landschap, natuur en milieu. Dit is ook uit dit hoofdstuk gebleken, al is lang niet alle bestaande regelgeving behandeld. Voor dit onderzoek is de Nota Ruimte het belangrijkste beleidsstuk, want hierin worden er gebieden als Nationaal Landschap aangewezen, wat in paragraaf 1.4 behandeld is. In het volgende hoofdstuk zal beschreven worden wat volgens de literatuur de gevolgen zijn voor de bedrijfsvoering van agrarische bedrijven als een gebied wordt aangewezen als zo’n Nationaal Landschap. Dit zal gedaan worden aan de hand van verschillende bedrijfsstijlen.

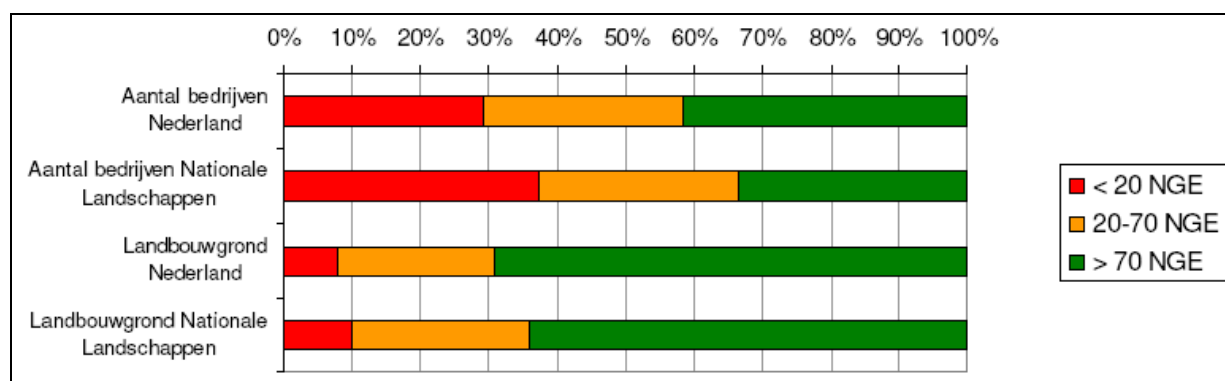
2 Verschillen tussen landbouwbedrijven

Omdat geen enkel landbouwbedrijf hetzelfde is, zal er bij de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap bij elk bedrijf anders gereageerd worden, bij ieder bedrijf heeft het mogelijk een ander effect op de bedrijfsvoering. Om toch een vergelijking te maken, kunnen bedrijven worden ingedeeld naar de bedrijfsomvang. Hierdoor kan er voor de verschillende omvangsklassen aangegeven worden wat het effect van een Nationaal Landschap is.

2.1 Bedrijfsomvang

De grootte van een bedrijf kan uitgedrukt worden in de Nederlandse grootte-eenheid (Nge). De Nge is gebaseerd op de economische omvang van een bedrijf. Aan de hand van het aantal dieren of het aantal hectare grond wordt de bedrijfsomvang bepaald, waarbij ieder diersoort en elk gewas een andere Nge-waarde heeft (LEI, 2009). Volgens Kuiper en De Regt (2006) moet een landbouwbedrijf dat alleen van de landbouw wil leven meer dan 70 Nge groot zijn. Uit figuur 2.1 blijkt dat in 2003 in Nederland ongeveer 40% van de landbouwbedrijven groter dan 70 Nge was. In de Nationale Landschappen was dat zelfde jaar, volgens Kuiper en De Regt, slechts $\frac{1}{3}$ levensvatbaar. Nationaal Landschap Winterswijk zit op dit gemiddelde, in Winterswijk had 32% van de landbouwbedrijven een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge (zie figuur 2.2).

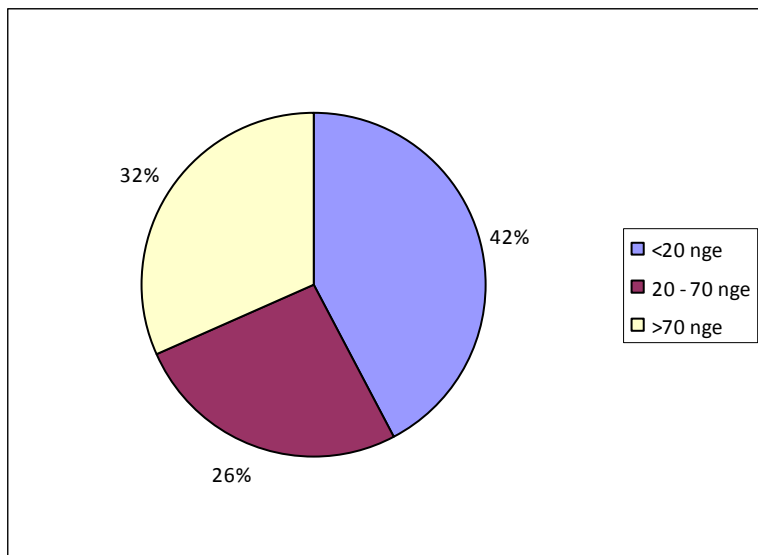
In figuur 2.1 is te zien dat er, in vergelijking met heel Nederland, in de Nationale Landschappen meer kleine bedrijven (<20 Nge) en minder grote (>70 Nge) zijn. Ook hebben de kleinere bedrijven in de Nationale Landschappen relatief meer grond in hun bezit, wel is veruit de meeste landbouwgrond in handen van de grotere landbouwbedrijven. (Kuiper en De Regt, 2006; DLG, 2005).

figuur 2.1: Aandeel bedrijven en hoeveelheid landbouwgrond per Nge-categorie in Nederland en in de Nationale Landschappen in 2003 (bron: Kuiper en De Regt, 2006)

Winterswijk

In figuur 2.2 is specifiek voor Nationaal Landschap Winterswijk een diagram met de verdeling van het aantal landbedrijven in 2003 per Nge-categorie te zien. Hieruit valt op dat er veel meer kleine bedrijven zijn, vergeleken met het gemiddelde van heel Nederland. Ook valt op dat dit aantal hoger is dan het gemiddelde van alle Nationale Landschappen samen. Het aantal bedrijven met een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge is met 32% veel lager dan in de rest van Nederland, het ligt ongeveer op het gemiddelde van de Nationale Landschappen. Wel hebben de bedrijven die groter dan 70 Nge zijn, net als in de andere Nationale Landschappen, 65% van alle landbouwgrond in gebruik (DLG, 2005).

figuur 2.2: Verdeling naar Nge in Winterswijk in 2003 (bron: CBS, 2004)

De indeling in bedrijfsomvang geeft goed aan hoe de verdeling van de landbouwbedrijven is wat betreft de omvang, maar niet hoe de bedrijfsvoering is. Door bedrijven in te delen naar hun manier van werken, naar de bedrijfsstijl, kan er gedetailleerder worden aangegeven wat het effect is van externe invloeden op de manier van werken. In de volgende paragraaf zal er een indeling in zeven verschillende bedrijfsstijlen worden beschreven.

2.2 Bedrijfsstijlen

Volgens Van der Ploeg is een bedrijfsstijl “een door meerdere boeren gedeeld en intern samenhangend geheel van strategische opvattingen omtrent de wijze waarop de landbouwbeoefening behoort te worden georganiseerd” (Van der Ploeg geciteerd in Lepoutre, 2004). Deze strategische opvattingen bestaan uit bedrijfsinterne invloeden, hoe worden bijvoorbeeld de schaal en intensiteit in de bedrijfsopzet gecombineerd. Ook heeft het heeft externe oorzaken, hoe is de positionering ten opzichte van de markt en de technologie is een voorbeeld van externe oorzaken (Van der Ploeg e.a., 1994).

Bedrijfsstijlen zijn een handige manier om bedrijven in te delen bij een beleidsanalyse, maar om misverstanden te voorkomen moeten ze wel goed gedefinieerd worden.

Om landbouwbedrijven in te delen kan er gekeken worden naar de fysieke omgeving, zoals de geografische ligging en bedrijfsstructuur, maar ook naar gebruikte productiemethoden en teeltwijzen, bijvoorbeeld biologisch of normaal. Een indeling kan ook aan de hand van eigenschappen van de boer zelf gemaakt worden, zo zijn er onder andere verschillen in opleidingsniveau en leeftijd (Lepoutre, 2004).

2.2.1 Verschillende stijlen

In dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van een indeling in bedrijfsstijlen die is opgezet door Van der Ploeg e.a. (1991). Er zijn verscheidene indelingen in bedrijfsstijlen, maar die van Van der Ploeg e.a. wordt als één van de belangrijkste gezien. Zij hebben in meerdere regio's een indeling gemaakt, deze hebben overeenkomsten met elkaar maar de exacte uitwerking is erg lokaal. Ook voor de Achterhoek is er een indeling gemaakt, deze indeling voor de Achterhoek zal hier worden gebruikt aangezien dit onderzoek zich vooral richt op het Nationaal Landschap Winterswijk. De indeling van Van der Ploeg e.a. (1991) bestaat uit zes verschillende stijlen, dit zijn de 'Koeienboer', 'Fanatieke boer', 'Praktische boer', 'Zuinige

boer', 'Dubbeldoelboer' en 'Machineboer'. In deze namen komen vooral de kenmerken van een stijl naar voren waarmee die zich onderscheidt van de andere stijlen. Voor elke stijl is er een andere onderdeel het meest belangrijkste 'arbeidsobject' voor de bijbehorende boeren. De ene boer noemt het vee het belangrijkste arbeidsobject, voor een ander is dit het machinepark of het aantal hectare grond.

Een boer hoeft niet per definitie bij één groep te horen, een bedrijf kan van meer dan één stijl eigenschappen hebben, zodat er allerlei tussenvormen ontstaan.

De indeling van Van der Ploeg e.a. is gemaakt aan de hand van enkele dimensies:

1. de schaal, dit kan het aantal melkkoeien zijn;
2. de intensiteit, bij een melkveehouderij is dit de melkproductie;
3. de oriëntatie op de markt;
4. de oriëntatie op de technologie (Van der Ploeg e.a., 1991).

In figuur 2.3a zijn alle bedrijfsstijlen in een schema geplaatst ten opzicht van de schaal en de intensiteit. In 2.3b zijn de stijlen geplaatst ten opzichte van de oriëntatie op de markt en de technologie.

Hieronder zullen eerst de stijlen behandeld worden zoals ze door Van der Ploeg e.a. (1991, 1994) zijn beschreven.

De Zuinige boer

Deze bedrijven proberen de eigen middelen zo goed mogelijk te benutten en ze proberen de uitgaven zo laag mogelijk te houden. Er wordt wel geïnvesteerd in schaalvergroting, maar alleen als de kosten hiervoor niet te hoog zullen zijn. Ook werkt de Zuinige boer niet veel met nieuwe technieken, dit gebeurt slechts als deze aansluiten op de eigen ervaring. Zuinig aan doen en afschrijven over een lange periode is op deze stijl van toepassing.

Met het vee en het land wordt zorgvuldig omgegaan en er wordt veel tijd besteed aan het afstemmen van het productieproces. Wel ligt de productie lager dan gemiddeld, een groot deel van het inkomen wordt uit de omzet en aanwas gehaald. Het is dan ook vaak een extensiever en kleinschaliger bedrijf vergeleken met de andere stijlen.

De Dubbeldoelboer

Een Dubbeldoelboer richt zich op verscheidene doelen. Vaak wordt een groot deel van het inkomen uit meerdere veehouderijtakken gehaald, een ander voorbeeld is dat een Dubbeldoelboer zich richt op melk- en vleesproductie. Voor Dubbeldoelboeren wegen de kosten van schaalvergroting en intensivering nog zwaarder dan voor de Zuinige boer. Hij richt zich niet op de marktontwikkelingen en op innovatie, er worden slechts heel geleidelijk nieuwe technieken toegepast, deze boer doet geen grote aankopen om vervolgens een schuld op te bouwen. De inkomsten van een Dubbeldoelboer hoeven niet per se uit de landbouw te komen, hij heeft ook interesse in neveninkomsten.

De Koeienboer

Koeienboeren kunnen ook wel dierliefhebbers genoemd worden. Bij deze boeren staat de veeproductie centraal en ze besteden daarom veel aandacht aan het fokken van dieren. De koe is voor deze boeren het belangrijkste 'arbeidsobject', het saldo per koe, de melkproductie of de 'mooiigheid', is voor hen erg belangrijk. De resultaten moeten behaald worden door middel van fijnregulering van bijvoorbeeld een uitgekiende voeding en ook zorgvuldig landbeheer staat centraal. Daardoor is de intensiteit wat hoger en omdat er meer aandacht besteed wordt aan een dier zijn deze bedrijven dan ook wat kleinschaliger.

De Machineboer

Dit is ongeveer het tegenovergestelde van de Koeienboer. Er worden veel nieuwe technieken of machines toegepast om zo gemakkelijk en efficiënt mogelijk te werken, schaalvergroting is ook een middel hiervoor. Het streven van de Machineboer is om met de beschikbare tijd een zo groot mogelijk volume te produceren, want het inkomen wordt uit de massa gehaald. Wel is de bedrijfsvoering wat extensiever vanwege bewerkelijkheid en kosten.

De Fanatieke boer

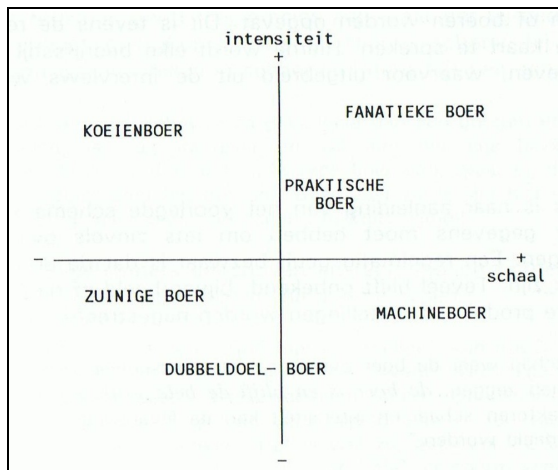
Deze boer investeert veel in zijn bedrijf, hij richt de bedrijfsstrategie op een doorgaande groei van de bedrijfsomvang, om zo te overleven. Het bedrijf wordt zoveel mogelijk afgestemd op de marktontwikkelingen en er wordt geprobeerd de nieuwste technieken toe te passen in de bedrijfsvoering, hiervoor worden soms grote leningen aangegaan. Het bedrijf heeft een hoge productie-intensiteit en is erg intensief.

Praktische boer

In plaats van alleen aandacht te geven aan de bedrijfsopzet richt de Praktische boer zich meer op de bedrijfsvoering en het intensiveren ervan. De bedrijfsvoering wordt zo goed mogelijk uitgekiend, het kenmerk van de Praktische boer is dat men zoekt naar aanvaardbare verhoudingen tussen de arbeidsinzet, het inkomen en eventuele activiteiten buiten het bedrijf. Net als bij de Fanatieke boer doet de Praktische boer soms grote aankopen en gaat het forse leningen aan.

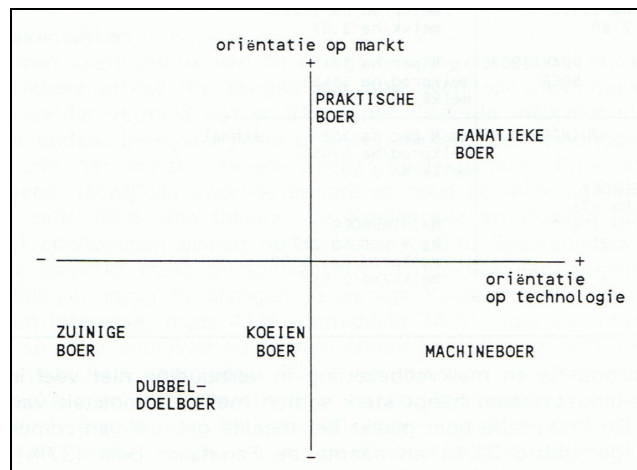
Er wordt geprobeerd erg efficiënt te werken. De uiteindelijke productieomvang is niet interessant, het inkomen dat het oplevert juist wel.

Bovenstaande bedrijfsstijlen zijn verschillend van intensiteit en grootte. In figuur 2.3a zijn de stijlen in een schema gezet ten opzichte van deze twee dimensies, linksboven zijn het intensieve en kleinere bedrijven, linksonder zijn het extensieve en kleine bedrijven, rechtsboven zijn ze grootschalig en intensief en stijlen rechtsonder zijn grootschalig en extensief. Een andere indeling die gemaakt kan worden is een indeling gericht op de oriëntatie op de markt tegenover de oriëntatie op de technologie (figuur 2.3b). Hierbij staan de meest markt- en technologiegerichte bedrijfsstijlen rechtsboven en de minst op de markt en technologie gerichte stijlen linksonder (Van der Ploeg e.a., 1991).

figuur 2.3a

a: Bedrijfsstijlen geplaatst ten opzichte van intensiteit en schaal (bron: Van der Ploeg e.a., 1991)

figuur 2.3b

b: Bedrijfsstijlen geplaatst ten opzichte van oriëntatie op de markt en op de technologie (bron: Van der Ploeg e.a., 1991)

Stijlen die ook nog wel eens genoemd worden zijn de stijlen Afbouwer, Stopper of Hobbyboeren. Hierbij is de boer nog wel actief in de landbouw, maar gaat z'n aandacht vooral uit naar activiteiten buiten de agrarische sector of naar niet-landbouwactiviteiten naast het landbouwbedrijf. Daarom zijn ze ook niet meer geïnteresseerd in schaalvergroting en werken ze vaak extensief, soms kunnen ze wel een hoge intensiteit hebben door de jarenlange ervaring en de daarmee verkregen vakmanschap (Commandeur, 2003). Kuiper en De Regt (2007) geven aan dat de boer in dit geval blijkbaar kiest voor "het boerenleven als lifestyle". Deze bedrijfsstijl zal verder in dit onderzoek Hobbyboer genoemd worden. Deze stijl kan linksonder geplaatst worden in de figuren 2.3a en b, het zijn vaak kleinschalige bedrijven die extensief werken en niet gericht zijn de markt of op de nieuwste technologie. Een Hobbyboer is er in veel verschillende soorten, het kunnen voormalige boeren zijn die nog een paar koeien hebben en die hebben gekozen voor de 'boeren-lifestyle'. Ook kunnen het mensen uit de 'stad' zijn, die wat vee hebben gekocht om in hun vrije tijd te verzorgen. Van der Ploeg e.a. nemen deze niet mee in hun overzicht, maar omdat deze boeren ook invloed hebben op het landschap en andersom, zal deze stijl wel worden meegenomen in dit onderzoek.

Uiteindelijk worden de bedrijfsstijlen door Van der Ploeg (1991) ingedeeld in drie categorieën, de 'Koplopers', 'Middenbedrijven' en 'te kleine en niet levensvatbare bedrijven'. Koploperbedrijven zijn de meest gemoderniseerde bedrijven, ze passen de nieuwste technieken toe en zijn het meest marktgericht. Het zijn bedrijven met een grootschalige en intensieve bedrijfsvoering. Uit figuur 2.3 is te zien dat onder de Koplopers de Fanatieke boeren en de Praktische boeren vallen, deze twee stijlen werken grootschalig en intensief en zijn erg markt- en technologie georiënteerd. De Machineboeren kunnen ook tot de Koplopers gerekend worden, want het zijn in het algemeen grootschalige bedrijven die veel met de nieuwste technologie willen werken. Wel is de bedrijfsvoering van deze boeren minder intensief, dit heeft ook te maken dat door het gebruik van nieuwe technologie de bedrijfsvoering extensiever is geworden.

De groep Middenbedrijven is een grotere en onduidelijker in te delen groep die bestaat uit bedrijven die nog net geen Koploperbedrijf zijn, maar dit wel kunnen worden als ze de kans krijgen. Ook horen bedrijven in deze groep die net niet 'te klein zijn om helemaal niet te

kunnen leven van de landbouw', maar als ze de kansen om zich te ontwikkelen niet pakken wel in die groep terecht kunnen komen. Deze groep bestaat eigenlijk alleen uit de Koeienboeren, deze groep zit net op de grens van Koplopers en Middenbedrijven. Verder horen tot deze categorie ook de boeren die hun bedrijf aan het afbouwen zijn. Wel zullen deze afbouwers snel tot de laatste categorie behoren, de Kleine bedrijven. Deze groep bestaat vooral uit de zogenaamde Hobbyboeren, maar ook de Dubbeldoelboer en de Zuinige boer zouden te klein en niet levensvatbaar genoemd kunnen worden (Van der Ploeg e.a. ,1991).

Een andere indeling in bedrijfsstijlen is gemaakt door Van der Ham en Van der Schans. Zij hebben drie groepen opgesteld, dit zijn 'de Groeier', 'de Inkomensverbreder' en 'de Hoogproducent', deze zullen hieronder worden beschreven (Van der Ham en Van der Schans, 1999).

De Groeier

Een Groeier is een boer die kiest voor het vergroten van de bedrijfsomvang en voor het houden van veel dieren per persoon. Dat er bij de uitbreiding door investeringen een schuldenlast wordt opgebouwd is niet van belang, efficiëntie en grootschalige productie zijn belangrijk en dat kan onder andere bereikt worden door te investeren. Dat de bedrijfsvoering niet zo eenvoudig is, maakt een Groeier niet uit. Ook natuurbeheer vindt deze boer niet erg interessant.

De Groeier is te vergelijken met de Koploper, allebei zijn het intensieve en grootschalige bedrijven die georiënteerd zijn op het toepassen van de nieuwe technologie.

De Hoogproducent

Een goed bedrijfsresultaat door een hoge melkproductie per koe en een hoge gewasopbrengst per hectare is één van de uitgangspunten voor de Hoogproducent. Een grotere bedrijfsomvang en een inkomen van buiten de landbouw zijn niet interessant voor deze boer, de hoogte van de schuldenlast daarentegen wel. De Hoogproducent zit tussen de Groeier en de Inkomensproducent in en is te vergelijken met de Middenbedrijven.

De Inkomensverbreder

Deze boer richt zich op het verkrijgen van een hoger inkomen uit andere inkomensbronnen dan alleen de landbouw, weinig schulden zijn voor deze boer ook erg belangrijk. Het houden van veel dieren per persoon en het vergroten van de bedrijfsomvang is van minder belang vergeleken met de groeier. Een Inkomensverbreder komt overeen met het tegenovergestelde van de Groeier / Koploper: de Kleine bedrijven, extensief en kleinschalig en nieuwe technologie is minder belangrijk.

2.2.2 Overzicht

De hiervoor genoemde stijlen hebben overeenkomsten met elkaar, ook kunnen de stijlen geplaatst worden in één van de drie bedrijfsomvangcategorieën. In tabel 2.1 is een samenvattend overzicht weergegeven, waarin de bedrijfsstijlen en een aantal accenten ervan worden geplaatst in een omvangcategorie.

Naam	Grote bedrijven	Middelgrote bedrijven	Kleine bedrijven
<i>bedrijfsomvang</i>	> 70 Nge	20 - 70 Nge	< 20 Nge
<i>naam (Van der Ploeg e.a.)</i>	Koplopers	Middenbedrijven	(te) Kleine, niet levensvatbare bedrijven
<i>bedrijfsstijl</i>	Fanatieke boer Praktische boer Machineboer	Koeienboer	Zuinige boer Dubbeloelboer Hobbyboer
<i>naam (v/d Ham, v/d Schans)</i>	Groeier	Hoogproducent	Inkomensverbreder
<i>intensiviteit</i>	intensief	gemiddeld	extensief
<i>grootte</i>	grootschalig	gemiddeld	kleinschalig
<i>marktoriëntatie</i>	marktgeoriënteerd	gemiddeld	niet marktgeoriënteerd
<i>technologie-oriëntatie</i>	technologie georiënteerd	gemiddeld	niet technologie georiënteerd
<i>schuldenlast</i>	niet van belang	belangrijk	belangrijk
<i>bedrijfsvoering</i>	niet van belang	eenvoudig	eenvoudig
<i>natuurbeheer</i>	niet van belang	niet van belang	belangrijk

tabel 2.1: Verschillende accenten van de bedrijfsstijlen naar bedrijfsomvang

Aan de hand van de eigenschappen die in tabel 2.1 genoemd worden zal aangegeven worden wat de gevolgen van de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap voor de verschillende soorten bedrijven zijn. Dit zal in de paragrafen 2.3 en 2.4 beschreven worden.

2.3 Invloed landschap, natuur en milieu

In deze paragraaf zal er worden aangegeven wat de invloed zou kunnen zijn van het landschap en de natuur op de verschillende bedrijfsstijlen, vooral de kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk krijgen aandacht. Ook de invloed van het milieu, in de vorm van de mestproblemen, wordt beschreven.

2.3.1 Invloed kernkwaliteiten

Zoals in hoofdstuk 1 al is beschreven wordt in de Nota Ruimte aangegeven dat de kleinschalige openheid, het groene karakter en het microreliëf de kernkwaliteiten van Winterswijk zijn. Deze kleinschaligheid heeft invloed op de bedrijfsvoering van de landbouwbedrijven. Wel hebben ze op elke bedrijfsstijl, zoals die in paragraaf 2.2 zijn beschreven, een andere invloed.

In Nationaal Landschap Winterswijk komen veel houtwallen en bosjes voor, deze elementen van het landschap hebben op de verschillende bedrijfsstijlen een andere invloed. De veel voorkomende houtwallen en bosjes zouden voor de Zuinige, de Dubbeloelboeren en de Hobbyboeren geen of een minder groot probleem zijn, dit zijn vaak extensievere bedrijven die wat kleinschaliger zijn en geen grote kavels nodig hebben voor hun bedrijfsvoering (Van der Ploeg e.a., 1991). De Praktische en Fanatieke boeren zijn hier het tegenovergestelde van en hebben door hun intensieve en grootschaligere bedrijfsvoering wel meer last van de houtwallen en bosjes, dit geldt ook voor de Machineboeren. Zij werken graag makkelijk en efficiënt en door de kleinschaligheid in Winterswijk is dit lastiger dan in grootschalige landschappen. De houtwallen zorgen ervoor dat de percelen kleiner worden en er minder efficiënt gewerkt kan worden.

De ruimtelijke inrichting, zoals die in Winterswijk veel voorkomt, is vooral voor de grootschalige en intensieve bedrijfsstijlen een probleem en zal zodoende een verdere schaalvergroting en intensivering in de weg staan. Als er op dit punt naar de verschillende

bedrijfsstijlen wordt gekeken, dan is de verkaveling dus vooral voor de Fanatieke, de Praktische en de Machineboeren niet erg gunstig. Deze bedrijfsstijlen hebben een bedrijfsvoering, waarin optimaal en efficiënt gebruik van het land voorop staat en kleine kavels zijn nu eenmaal minder efficiënt te gebruiken. Een ander nadeel van kleine kavels is dat de koeien vaker binnen moeten blijven, één op de zes koeien komt helemaal niet meer buiten, dit heeft als gevolg dat het landschap er minder 'leuk' uit ziet (Verburg e.a., 2008). Voor de Zuinige-, Dubbeldoel- en Hobbyboeren is een kavel minder snel te klein omdat ze minder koeien hebben en zij kunnen hun koeien wel laten weiden. De kleine boeren hebben op deze manier een positieve invloed op het landschap. Verder zijn de landschappelijke eigenschappen van Winterswijk een minder groot probleem, deze boeren gebruiken de ruimtelijke inrichting juist om de bedrijfsvoering te ontwikkelen (Van der Ploeg e.a., 1991).

Maar niet alleen de landschappelijke kernmerken zelf hebben invloed op de ontwikkeling van de bedrijven, een belangrijke of misschien nog wel belangrijkere factor hierin is het milieu en dan vooral het mest- en milieubeleid. Deze wetgeving is al kort in hoofdstuk 1 en in de bijlage beschreven, hieronder zal worden aangegeven wat de invloed hiervan is op de ontwikkeling van de bedrijfsstijlen.

2.3.2 Invloed milieu

De milieuproblemen die landbouwbedrijven hebben, verschillen per soort bedrijf. Zo hebben rundveehouders vooral last van de ammoniakemissie en in de intensieve veehouderij is er sprake van een overschot aan mest. Ook heeft elke grondsoort z'n eigen probleem. In Winterswijk, waar veel zandgronden zijn, is er bijvoorbeeld sprake van uitspoeling door overbemesting. Dit kan nadelig zijn voor het ecosysteem, een te grote hoeveelheid stikstof en fosfaat in het ecosysteem kan zorgen voor afname van de biodiversiteit. Overbemesting kan ook slecht zijn voor de volksgezondheid, het grondwater kan verontreinigd raken met een te hoge concentratie nitraat waardoor het z'n functie als grondstof voor drinkwater verliest. In tabel 2.2 zijn milieukengetallen weergegeven waaruit de belasting van fosfaat en stikstof zijn weergegeven.

	Winterswijk	Nederland
GDE (1/ha)	1,6	1,1
Fosfaatbemesting (kg/ha/jr)		
Kunstmest	9	9
Dierlijke mest	38	24
Fosfaatafvoer (kg/ha/jr)		
Uitspoeling grondwater	4	6
Afvoer opp. Water	1	2
Stikstofbemesting (kg/ha/jr),	313	247
Kunstmest	119	115
Rundermest, stal	80	62
Varkensmest	61	29
Pluimveemest	11	11
Rundermest, weide	43	30
Stikstofafvoer (kg/ha/jr)		
Uitspoeling grondwater	15	9
Afvoer opp. water	8	6
Stikstofdepositie (kg N/ha/jr)	44	34

tabel 2.2: Milieukengetallen voor fosfaat en stikstof in 2005 (bron: Korevaar e.a., 2008)

Uit tabel 2.2 blijkt dat de emissies en belasting van fosfaat en stikstof hoger zijn dan het Nederlandse gemiddelde, de oorzaak hiervan is de hoge veebezetting in Winterswijk. Dit heeft als gevolg dat er sprake is van een intensiever grondgebruik en grotere bemesting. Hoe intensiever een bedrijf is, des groter is de bemesting. De grote bedrijven en in iets mindere mate de middelgrote bedrijven zorgen dus voor de grootste verontreiniging, Dubbeldoelboeren en Zuinige boeren zijn het schoonst (Korevaar e.a., 2008; Van der Ploeg e.a., 1991).

Een redelijk groot probleem in Winterswijk is ook de stikstofdepositie. Dit heeft gevolgen voor de natuur en het landschap. Bij stikstofdepositie ontsnapt de ammoniak uit de stal, de emissie, en het komt vervolgens via de lucht in de bodem of het water terecht, dit is dan de depositie. De depositiewaarde is onder meer afhankelijk van de aanwezigheid van kwetsbare natuur in de omgeving van een landbouwbedrijf en van de afstand tussen een bedrijf en het kwetsbare gebied. Doordat er in Winterswijk veel van deze kwetsbare gebieden voorkomen en omdat de afstand naar een landbouwbedrijf klein is, is het depositiegetal hoger dan gemiddeld in Nederland. Een hoge depositiewaarde heeft invloed op de bedrijfsvoering van de landbouw, zeker in kwetsbare natuurgebieden, zoals de Natura-2000. Want in en in een straal van 250 meter rond kwetsbare gebieden mogen bedrijven niet verder uitbreiden dan het voor deze bedrijven geldende emissieplafond en ook mogen in deze kwetsbare gebieden geen nieuwe bedrijven worden gevestigd.

Voor gebieden die onder de Natura-2000 gebieden vallen is het mest- en milieubeleid nog wat strenger, hier geldt een resultaatverplichting voor 2015. Tegen die tijd moeten de milieucondities, waaronder waterkwaliteit en grondwaterstand, in die gebieden in orde zijn (Kuiper en De Regt, 2007). In en rond deze kwetsbare natuurgebieden, die ook in Nationaal Landschap Winterswijk voorkomen, wordt een verdere groei van intensieve veehouderij gestopt en er wordt extensivering gestimuleerd (LNV, 2003; 2006). Dit heeft vooral als doel het milieu minder te vervuilen, want voor het landschap zal intensivering geen of weinig gevolgen hebben. Zolang er geen nieuwe stallen worden gebouwd waardoor het landschap wordt aangetast en als de koeien maar buiten blijven weiden heeft intensivering geen of nauwelijks invloed op het landschap. Dit laatste is wel steeds minder het geval, want de koeien worden mede door het mest- en milieubeleid steeds meer het hele jaar door binnen gehouden, wat ook invloed heeft op het aanzien en de aantrekkelijkheid van het landschap. (Provincie Overijssel, 2006; Verburg e.a., 2008).

De emissieplafonds kunnen de grote bedrijven en de middelgrote bedrijven die eventueel willen uitbreiden om de continuïteit van het bedrijf te verzekeren in de weg staan. Er zijn wel technische mogelijkheden om de ammoniakemissie te beperken, zie paragraaf 2.4.3, maar hiervoor zijn soms veel investeringen nodig waardoor dan eventueel schulden worden opgebouwd. Wanneer er niet geïnvesteerd wordt kunnen boeren terug vallen in een groep met bedrijven waarvan de bedrijfscontinuïteit minder zeker is. In plaats van investeringen moeten er dan andere oplossingen bedacht worden, waarmee de toekomst van het bedrijf verzekerd kan worden. Een mogelijkheid zou verbreding kunnen zijn, deze oplossing zal verder behandeld worden in de volgende paragraaf.

2.4 Mogelijkheden voor groepen landbouwbedrijven

Er is minstens 70 Nederlandse grootte-eenheid (Nge) nodig om als landbouwbedrijf te kunnen blijven bestaan volgens Kuiper en de Regt (2006). Om te blijven bestaan zijn er verschillende strategieën, hierin zijn grofweg twee richtingen te onderscheiden: schaalvergroting en verbreding. Dit is wel een hele ruwe verdeling, want er spelen nog vele

andere ontwikkelingen in de praktijk (Kuiper en De Regt, 2007). In deze paragraaf zal er per groep van landbouwbedrijven bekeken worden hoe er gereageerd wordt op schaalvergroting en verbreding.

2.4.1 Schaalvergroting

Als er werkelijk een bedrijfsomvang van minstens 70 Nge nodig zal zijn om te overleven, zoals hiervoor is gemeld, is er voor veel bedrijven schaalvergroting of intensivering nodig om de bedrijfscontinuïteit te verzekeren. Aangezien intensivering in de Nationale Landschappen vaak niet mogelijk is vanwege de aanwezige kwetsbare natuurgebieden en het strenge mest- en milieubeleid, blijft alleen schaalvergroting over. Schaalvergroting betekent dat er op grotere schaal geproduceerd zal gaan worden. Een argument voor schaalvergroting is de druk op de prijzen door onder andere de steeds verdere liberalisering van de markt voor landbouwproducten, een oorzaak hiervan is bijvoorbeeld het vernieuwde Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB). Om concurrerend te kunnen blijven moet er kosteneffectiever gewerkt gaan worden en schaalvergroting is een middel hiervoor, de vaste kosten kunnen dan over een grotere productie worden verdeeld en er kan efficiënter gewerkt worden (Dirkx, 2007).

Per dag stoppen in Nederland gemiddeld acht boeren, een belangrijke oorzaak is dat er geen opvolger is die het bedrijf overneemt en een andere reden is dat de veranderende landbouw- en milieuwetgeving op ten eerste Europees niveau. Het GLB en het mest- en milieubeleid, bijvoorbeeld, zorgen ervoor dat het voor de middelgrote- en kleine bedrijven steeds moeilijker wordt om voldoende inkomsten te genereren waarmee het bedrijf voortgezet kan worden. De beschikbare landbouwgrond is niet het probleem voor schaalvergroting, ook niet in de Nationale Landschappen. Een groter probleem is dat het landschap invloed heeft op de mogelijkheden voor schaalvergroting. Schaalvergroting zal betekenen dat er grotere en efficiëntere percelen worden aangelegd, wat als gevolg heeft dat bestaande kavelstructuren veranderen en het kleinschalige landschap verandert in een grootschalig gebied. De Nota Ruimte geeft aan dat de kernkwaliteiten van een Nationaal Landschap behouden moeten blijven en waar mogelijk moeten worden versterkt. Wanneer de kernkwaliteiten kleinschaligheid en reliëf zijn, wat in Winterswijk het geval is, dan is schaalvergroting veel moeilijker te realiseren dan bij kernkwaliteiten zoals openheid. (Dirkx, 2007). Korevaar e.a. (2008) zeggen over Winterswijk het volgende: "Vanuit landbouwkundig en economisch oogpunt is een verdere opschaling landbouw gewenst, het risico is echter dat dit ten koste gaat van het kleinschalige coulisselandschap" (Korevaar e.a., 2008). Schaalvergroting zal in Winterswijk dus moeilijker te realiseren zijn door het effect op het landschap.

Het zijn vooral de grote en middelgrote bedrijven die hun bedrijfsomvang willen vergroten. Dit kan geconcludeerd worden als er naar de eigenschappen van de verschillende categorieën bedrijfsstijlen wordt gekeken, zie tabel 2.1. Zo zijn deze boeren marktgeoriënteerd en zullen ze vanwege de steeds lagere prijzen moeten kiezen voor schaalvergroting om kosteneffectiever te gaan werken. Voor de middelgrote bedrijven geldt dat anders de continuïteit van het bedrijf wel eens op het spel zou kunnen staan, omdat de bedrijfsomvang kleiner is dan de benodigde 70 Nge.

Van der Ham en Van der Schans (1999) geven aan dat een aantal van deze boeren het bedrijf zouden willen verplaatsen, zelfs naar het buitenland als dat nodig mocht zijn. Dit geldt dan vooral voor de grote bedrijven, zoals een Fanatieke boer.

De kleine bedrijven zullen niet geïnteresseerd zijn in schaalvergroting, het zijn vooral Hobbyboeren die in deze categorie voorkomen en zij zijn juist gestopt met een professioneel leven als boer of ze hebben een andere volledige baan en een aantal dieren voor in hun vrije tijd. Voor Dubbeldoelboeren is schaalvergroting niet van toepassing omdat de kosten hiervoor erg zwaar wegen, ook is deze boer niet marktgericht en heeft dus minder last van de druk op de prijzen. Dan zijn er nog de Zuinig boeren, zij hebben vaak gekozen voor zuinigheid als alternatief voor schaalvergroting, gericht op economische en ecologische duurzaamheid (Van der Ploeg, 2002 in Kuiper en De Regt, 2007).

Er kan dus worden geconcludeerd dat uit de literatuur blijkt dat schaalvergroting alleen voor grote bedrijven, de Fanatieke, Praktische boer en de Machineboer, en voor een aantal middelgrote bedrijven een oplossing is om te overleven. Voor de overige landbouwbedrijven moeten andere mogelijkheden worden toegepast om de bedrijfsvoering te continueren. Een strategie is om de bedrijfsvoering te verbreden.

2.4.2 Verbreding

Onder verbreding wordt verstaan het uitbreiden van de activiteiten op een landbouwbedrijf, deze aan de landbouw gerelateerde activiteiten leveren nieuwe inkomsten op waar de bedrijfsvoering eventueel mee kan worden voortgezet. Van der Ham en Ypma (2000) geven aan dat er vier redenen te onderscheiden zijn om verbreding toe te passen. De eerste is het zeker stellen of verhogen van het inkomen, een tweede is het garanderen van de continuïteit van het bedrijf, de derde reden is dat door verbreding het plezier in het werk wordt behouden of verhoogd. Het realiseren van een duurzame bedrijfsvoering is een vierde reden die gegeven kan worden voor verbreding (Van der Ham en Ypma, 2000). De Nota Ruimte geeft nog een vijfde reden, verbreding kan ook kansen bieden en bijdragen aan voorzetting van het agrarisch beheer van het cultuurlandschap (VROM e.a., 2006).

Een aan de landbouw gerelateerde activiteit die veel voorkomt is agrarisch natuurbeheer, het beheer van landschapselementen, perceelranden en weidevogelbescherming zijn voorbeelden hiervan, dit worden ook wel collectieve verbredingsactiviteiten genoemd. Bijna de helft van de zogenaamde beheerspakketten voor dit beheer en bescherming ligt in Nationale Landschappen, verbreding komt in Nationale Landschappen sowieso meer dan gemiddeld voor in Nederland (Kuiper en De Regt, 2007).

Ook het aanbieden van diensten zoals recreatie, zorg, duurzame energieproductie en educatie worden genoemd als aanvullende (private) activiteiten. Door verbreding kan een landbouwbedrijf goed inspelen op de vraag die er vanuit de stedelijke gebieden is naar recreatiemogelijkheden.

Wel moeten er regels blijven om de kwaliteiten van het landschap te beschermen om de aantrekkelijkheid te behouden. Dit is nodig omdat verbreding niet alleen maar positieve invloeden heeft op het landschap. Positief is het agrarisch landschapsbeheer, dat een directe invloed heeft op het landschap. Net als zorg en recreatie, deze activiteiten kunnen zorgen voor een goede aanvulling op het inkomen en waardoor het bedrijf kan worden voortgezet. Dit voorkomt vervolgens weer intensivering en schaalvergroting en draagt zo dus indirect bij aan behoud van het landschap. Maar recreatie is niet alleen positief, zo kunnen boerderijcampings voor verrommeling zorgen als ze niet goed in het landschap worden ingepast (LNV, 2006; Kuiper en De Regt, 2007).

Landbouwbedrijven kunnen hun bedrijfsvoering ook gaan verdiepen, hiermee wordt bedoeld dat bedrijven zelf producten kunnen gaan verkopen zoals kaas, eieren en andere

agrarische producten. Volgens de Raad Landelijk Gebied (RLG) kan de status van Nationaal Landschap het imago van de streekproducten en diensten sterk verbeteren, wat het aanbieden hiervan aantrekkelijker maakt (RLG, 2005; Vader en Leneman, 2006).

De hier beschreven vormen van verbreding zijn voorbeelden van functieverbreiding, dit moet niet verward worden met inkomensverbreding. Bij inkomensverbreding kan het inkomen ook, voor een deel, buiten de landbouw verdiend worden (Van der Ham en Van der Schans, 1999).

figuur 2.4: Een vorm van verbreding/verdieping: een boerderijterras

Met behulp van tabel 2.1 en de beschrijvingen van de bedrijfsstijlen in paragraaf 2.2 kan per bedrijfsstijl worden aangegeven of verbreding een optie zal kunnen zijn om de bedrijfscontinuïteit te behouden en voor welke stijlen dit vooral geldt.

Verbreding is vooral een optie voor boeren van wie het vergroten van de bedrijfsomvang niet de eerste prioriteit is. Dit zijn vaak degene met een voorzichtige bedrijfsstrategie, voor de boeren die de schuldenlast graag laag houden en niet willen investeren in schaalvergroting. Vanwege de voorzichtige strategie zal er ook voorzichtig in verbreding worden geïnvesteerd, het moet bij deze boeren makkelijk in te passen zijn in de bedrijfsvoering. Vanwege de hogere kosten zal er minder snel voor recreatie gekozen worden en sneller voor agrarisch natuurbeheer (Van der Ham en Van der Schans, 1999).

Het zijn voornamelijk de kleine boeren voor wie verbreding een optie is om aan de bedrijfsvoering toe te voegen. Uit paragraaf 2.2 blijkt dat Zuinige en Dubbeldoelboeren een voorzichtige strategie hebben en het liefst de schulden zo laag mogelijke houden. Daarnaast kiezen Zuinige boeren juist voor ecologische duurzaamheid als alternatief voor schaalvergroting, hieronder zou verbreding ook kunnen vallen. Ook voor de Hobbyboeren kan verbreding voor extra inkomsten zorgen, naast het hoofdkomen dat buiten de landbouwsector wordt verdiend. Verbreding is ook voor de Koeienboeren een goede manier om extra inkomsten te genereren, zij houden de schuldenlast graag klein en ze hebben geen prioriteit om de bedrijfsomvang te vergroten.

De grote bedrijven hebben geen interesse in verbreding en zeker niet in agrarisch landschapbeheer, zij willen zich vooral richten op het vergroten van de bedrijfsomvang, dat daarmee de bedrijfsvoering ingewikkelder wordt maakt deze boeren dan niet uit (Van der Ham en Van der Schans, 1999).

2.4.3 Andere mogelijkheden

Een probleem dat veroorzaakt wordt door de kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk is, dat schaalvergroting er lastiger toe te passen is door het kleinschalige landschap met de vele houtwallen en bosjes. Een oplossing voor dit probleem zou kunnen zijn dat er passages door de houtwallen worden aangelegd, deze passages zouden dan ergens anders gecompenseerd moeten worden zodat er geen verlies van de landschappelijke kwaliteiten optreedt.

Dit is een flexibele invulling van het landschap, in gebieden waar de bedrijfsvergroting niet in te passen is in het landschap zal er een keuze gemaakt moeten worden tussen deze flexibele invulling of er moet gekozen worden voor een harde bescherming van alle landschapelementen, bij dit laatste zouden de kernkwaliteiten planologische bescherming moeten krijgen (Kuiper en De Regt, 2007).

Aangezien de ammoniakemissie veel invloed heeft op het milieu en het landschap zijn daarvoor technische oplossingen voor bedacht om de emissie zoveel mogelijk te beperken. Zo wordt de mest al jaren niet meer uitgesproeid over het land, maar is het verplicht om de mest te injecteren in de grond. Maar niet alleen bij het bemesten van het land komt ammoniak vrij, er ontsnapt ook ammoniak uit de stallen, de stikstofemissie. Uit tabel 2.2 is al gebleken dat de stikstofdepositie in Winterswijk hoger is dan het gemiddelde van Nederland. Er zijn al mogelijkheden onderzocht en ontwikkeld, er kan bijvoorbeeld wat aan de stalvloer gedaan worden om de emissie te verkleinen. Zo zijn dichte stalvloeren in plaats van roosters ontwikkeld en ook kunnen de roosters aangepast worden. Er wordt ook onderzoek gedaan naar middelen die aan de mest worden toegevoegd en naar aangepaste voeding. Deze oplossingen hebben vooral als doel om de ammoniak- of methaanuitstoot te verminderen. Een andere mogelijkheid om emissies te verlagen is om de stallen te voorzien van luchtwassers. Deze verminderen de uitstoot van ammoniak uit een stal, in 2006 is er een subsidieregeling opgezet om te stimuleren om luchtwassers te gebruiken. Ook kan het huisvestingssysteem verbeterd worden (Faber en Kemp, 2005; Van Dooren en Smits, 2007).

Verbeteringen aan het huisvestingssysteem worden beschreven in het rapport 'Kracht van Koeien' van Bos e.a. (2009). Hierin worden bedrijven zo opgezet dat er een duurzaam bedrijf ontstaat, waarin is geprobeerd een aantal tegenstellingen en conflicten zoals die voorkomen tussen dierenwelzijn en milieu of tussen milieu en economie op te lossen. Dit is gedaan door middel van vier ontwerpen voor een duurzaam melkveehouderijbedrijf. In deze ontwerpen komen een aantal verbeteringen voor ten opzichte van de traditionele melkveehouderijen, dit zijn een verbeteringen voor de dieren, voor het milieu, voor de boer en voor de omgeving en de maatschappij. Op de Nationale Landschappen zijn er een aantal van deze punten van toepassing, zo is het in de ontwerpen de bedoeling dat de koeien veel buiten lopen, wat door de maatschappij als positief wordt ervaren en hierdoor zal het landschap een beter aanzien krijgen. Ook zal in de ontwerpen voor een duurzame melkveehouderij de milieubelasting afnemen, waardoor de bedrijven minder invloed hebben op het milieu en het landschap. De ontwerpen zullen zelfs ook in Natura-2000 gebieden toepasbaar zijn. Hier is het mest- en milieubeleid strenger dan in andere gebieden, maar de ammoniakemissie, die zorgt voor vermesting en verzuring, zal in de ontwerpen met 75% omlaag gaan (Bos e.a., 2009). Uit voorgaande beschrijving blijkt al wel dat er veel geïnvesteerd zal moeten worden om zo'n duurzaam bedrijf te ontwikkelen. Deze oplossing om de landbouw te behouden in

de Nationale Landschappen is dan ook vooral een optie voor de grote bedrijven, dus vooral de Fanatieke en Praktische boer, die ook durven te investeren.

2.5 Conclusie

Er kan geconcludeerd worden dat in een Nationaal Landschap schaalvergroting niet voor alle bedrijfsstijlen een mogelijkheid is om de bedrijfsvoering te ontwikkelen. Het zijn vooral de Grote boeren en een aantal Middelgrote bedrijven die schaalvergroting toe willen passen, probleem is alleen dat dit niet in alle Nationale Landschappen mogelijk is. Schaalvergroting is vooral lastig toe te passen in kleinschalige landschappen zoals het Nationale Landschap Winterswijk, in landschappen met de kernkwaliteit openheid is schaalvergroting wel mogelijk. Omdat intensieve landbouw ook steeds minder wordt toegestaan, vooral in de kwetsbare gebieden zoals de Natura-2000-gebieden, zullen er andere oplossingen moeten worden gezocht om de bedrijfscontinuïteit te verzekeren. Het probleem is dat voor veel van die andere oplossingen, zoals ontwerpen voor duurzame boerderijen, er veel geïnvesteerd moet worden en dat wil of kan niet elke boer. De aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap heeft dus mogelijk vooral een negatieve invloed op bedrijven die de schaal van hun bedrijf willen vergroten.

Een andere optie waarbij er minder geïnvesteerd hoeft te worden is verbreding, maar de grote en een aantal middelgrote bedrijven wijzen dit vaak af. Het is vooral voor de kleine bedrijven een mogelijkheid om extra inkomsten te genereren. Wel moeten de nieuwe activiteiten aansluiten op de huidige bedrijfsvoering, want deze moet niet te ingewikkeld worden. Op verbredingsactiviteiten kan een Nationaal Landschap juist een positieve invloed hebben. Door de naam Nationaal Landschap wordt het imago beter en trekt een gebied meer toeristen, zodat het aanbieden van diensten zoals recreatie en streekproducten aantrekkelijker wordt. Voor de landbouw heeft een Nationaal Landschap dus niet alleen maar negatieve kanten.

Uiteindelijk kunnen de volgende hypothesen worden opgesteld:

- Op de grote bedrijven zullen de bedrijfsstijlen Fanatieke-, Praktische- en Machineboer van toepassing zijn;
- De Koeienboer is van toepassing op de middelgrote bedrijven;
- Kleine bedrijven zullen vooral de Zuinige -, Dubbeldoel- en Hobbyboeren zijn;
- Schaalvergroting, met of zonder extra technische toepassingen, zal alleen worden toegepast door de boeren die al groter dan gemiddeld zijn. Dit zijn vooral de Machine, de Fanatieke en de Praktische boer, de boeren die willen investeren en wel schulden willen maken;
- Verbreding wordt niet veel toegepast door boeren met een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge, zij kiezen toch veel liever voor schaalvergroting;
- De kleine en middelgrote boeren zien andere, aan de landbouw gerelateerde, activiteiten wel zitten, zolang deze makkelijk toe te passen zijn in de huidige bedrijfsvoering.

Het volgende hoofdstuk zal een beschrijving zijn van een onderzoek dat is gehouden onder de boeren in Nationaal Landschap Winterswijk. In hoofdstuk 4 worden de uitkomsten van dit onderzoek vergeleken met bovenstaande verwachtingen.

3 Bevindingen enquête onder Winterswijkse boeren

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen de resultaten uit de schriftelijke enquête naar de invloed van het Nationale Landschap op de bedrijfsvoering worden behandeld. De enquête is gehouden onder de agrarische bedrijven in de gemeente Winterswijk, er zijn op dit moment 280 boeren aanwezig. In Bijlage II is de enquête weergegeven zoals die verstuurd is. Van de 280 verstuurde enquêteformulieren zijn er 83 teruggestuurd, dit betekent een respons van 30%, wat voor een schriftelijke enquête een goede respons is.

Er worden in dit hoofdstuk eerst algemene kenmerken van de landbouwsector in Winterswijk en de representativiteit van de enquête behandeld. Vervolgens wordt beschreven in hoeverre de bedrijfsstijlen uit hoofdstuk 2 van toepassing zijn op de Winterswijkse landbouwbedrijven. Hierna zal worden ingegaan op de invloed van de kernkwaliteiten kleinschaligheid en reliëf van het Nationaal Landschap Winterswijk op de bedrijfsvoering van de aanwezige boeren, daarna hoe deze zich zullen ontwikkelen in de toekomst. Er zal worden afgesloten met de toekomstperspectieven van de boeren in Winterswijk.

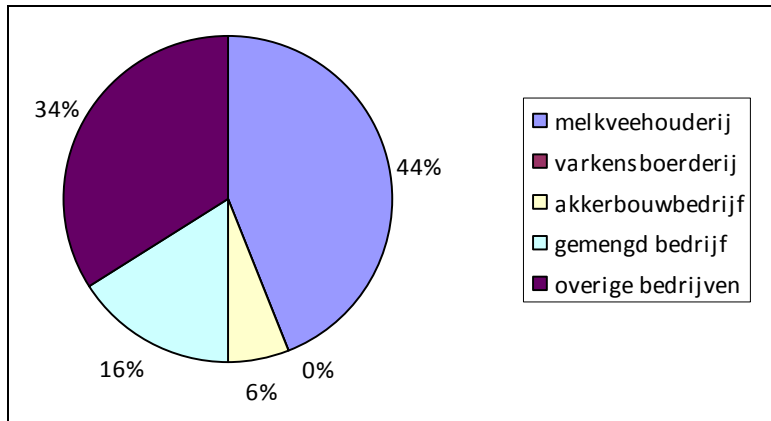
3.2 Kenmerken populatie en representativiteit

Het lijkt erop dat de respons op de enquête wel representatief genoemd kan worden. Er is in ieder geval een aanwijzing hiervoor als er gekeken wordt naar kenmerken zoals de leeftijdsverdeling, het type bedrijven en de omvang van de boerenbedrijven. Waar mogelijk, is er een vergelijking gemaakt tussen de respons en gegevens uit 2008 voor Winterswijk om de representativiteit aan te tonen. Wanneer de gegevens voor Winterswijk niet beschikbaar waren, is er een vergelijking gemaakt met landelijke cijfers.

3.2.1 Type landbouwbedrijven

Eén van de vragen uit de enquête was een vraag naar het type bedrijf van de boer. Bij deze vraag kon er gekozen worden uit de antwoorden melkveehouderij, varkensboerderij, akkerbouwbedrijf of een gemengd bedrijf. Als de boer een ander type bedrijf had, dan kon dat ook aangegeven worden.

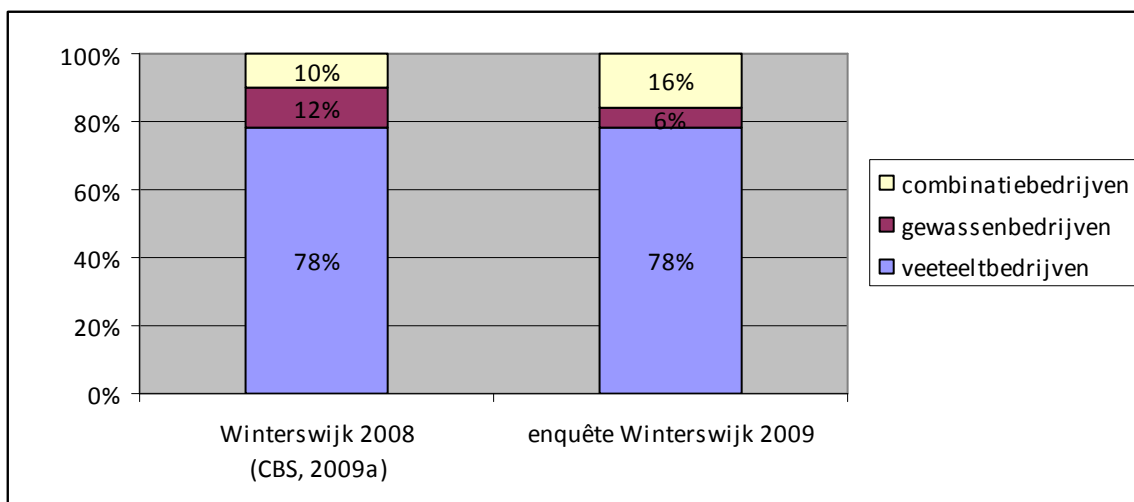
In Winterswijk komen veel melkveehouderijen voor, in de respons op de enquête is 44% een melkveehouderij. Daarnaast zijn er akkerbouwbedrijven, gemengde bedrijven en ook komen er nog veel andere soorten bedrijven voor in de respons (figuur 3.1). Gemengde bedrijven zijn bijvoorbeeld akkerbouwers met een aantal varkens of boerderijen met varkens en koeien. Bedrijven die alleen varkens houden komen in de respons op de enquête niet voor. Onder de overige bedrijven vallen bijvoorbeeld paardenhouderijen, vleesveeboerderijen of schapenhouders en ook vaak hobbyboeren die niet onder de eerder genoemde typen bedrijven vallen.

figuur 3.1: Verdeling type landbouwbedrijven in de respons op de enquête

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) hanteert een iets andere indeling in bedrijfstypen, het CBS onderscheidt gewassenbedrijven, combinatiebedrijven en veeteeltbedrijven. De in dit onderzoek gebruikte typen zijn hiermee vergelijkbaar. Zo vallen onder de gewassenbedrijven onder andere de akkerbouwbedrijven en combinatiebedrijven is een andere naam voor gemengde bedrijven. Tot de veeteeltbedrijven behoren de graasdier- en hokbedrijven, dit zijn in dit onderzoek de melkveehouderijen, varkensboerderijen en de overige bedrijven.

In figuur 3.2 zijn de cijfers van het CBS voor Winterswijk in 2008 naast de percentages die uit dit onderzoek naar voren komen gezet, waarbij de cijfers van de melkveehouderijen, varkensboerderijen en de overige bedrijven zijn samengevoegd om een vergelijking te maken met de cijfers van het CBS.

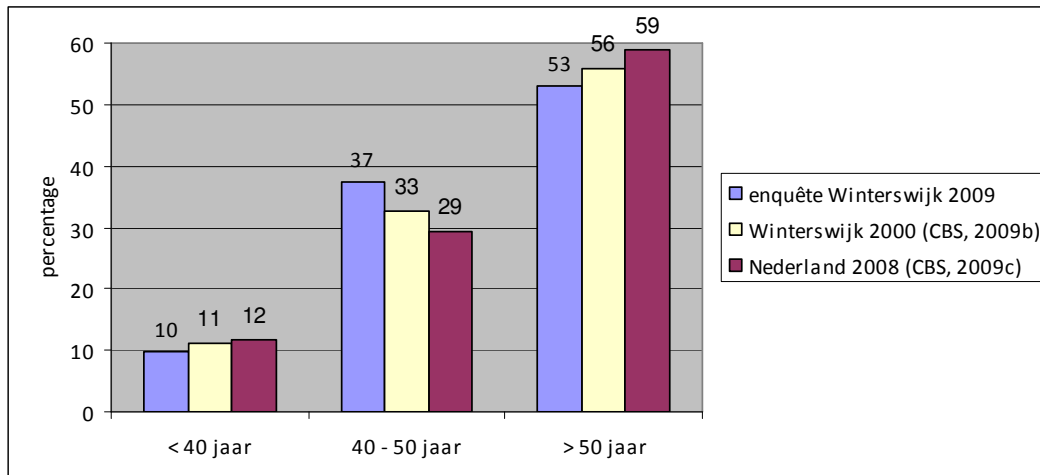

figuur 3.2: Vergelijking tussen de verdeling in bedrijfstypen in Winterswijk in 2008 en in de respons

Uit figuur 3.2 blijkt dat het percentage veeteeltbedrijven in de respons even groot is als in Winterswijk in 2008. Bij de andere twee categorieën is er een verschil. Dit verschil is tussen het aandeel combinatiebedrijven in de respons en in de gegevens van het CBS is niet heel erg groot: 16% in de respons en een aandeel van 10% in 2008. Het aandeel akkerbouw- of gewassenbedrijven is ook niet helemaal hetzelfde, 12% in 2008 en 6% in de respons. Omdat de percentages van de respons niet heel erg ver af liggen van de cijfers van 2008 en het in de respons over kleinere aantallen gaat, is hier enige aanwijzing dat de respons op de enquête representatief te noemen is.

3.2.2 Leeftijd

Een ander kenmerk waaraan de representativiteit getoetst zou kunnen worden, is de leeftijd van de boeren. In de respons is het grootste gedeelte van de boeren ouder dan 55 jaar, 53% van de boeren valt in deze leeftijdscategorie. Van deze boeren is meer dan een vijfde deel ouder dan 60 jaar of zelfs ouder dan 70. In figuur 3.3 is de verdeling van de respons over de verschillende leeftijdscategorieën weergegeven, in vergelijking met de leeftijdsverdeling in Winterswijk in 2000 en met de landelijke verdeling in 2008.

figuur 3.3: Vergelijking van de leeftijdsverdeling

De leeftijdsverdeling van de respons is niet veel anders dan die van 2000 in Winterswijk en wijkt niet veel af van de landelijke leeftijdsverdeling in 2008. Voor 2008 is de leeftijdsverdeling van Winterswijk niet beschikbaar, daarom is het niet mogelijk hiermee een vergelijking te maken. Als er in figuur 3.3 naar de drie leeftijdverdelingen wordt gekeken, dan komt de verdeling in de respons redelijk overeen met de landelijke verdeling en is de verdeling ook niet heel veel anders dan die van 2000. Daarom kan gezegd worden dat er enige aanwijzing is dat de respons op dit punt representatief is.

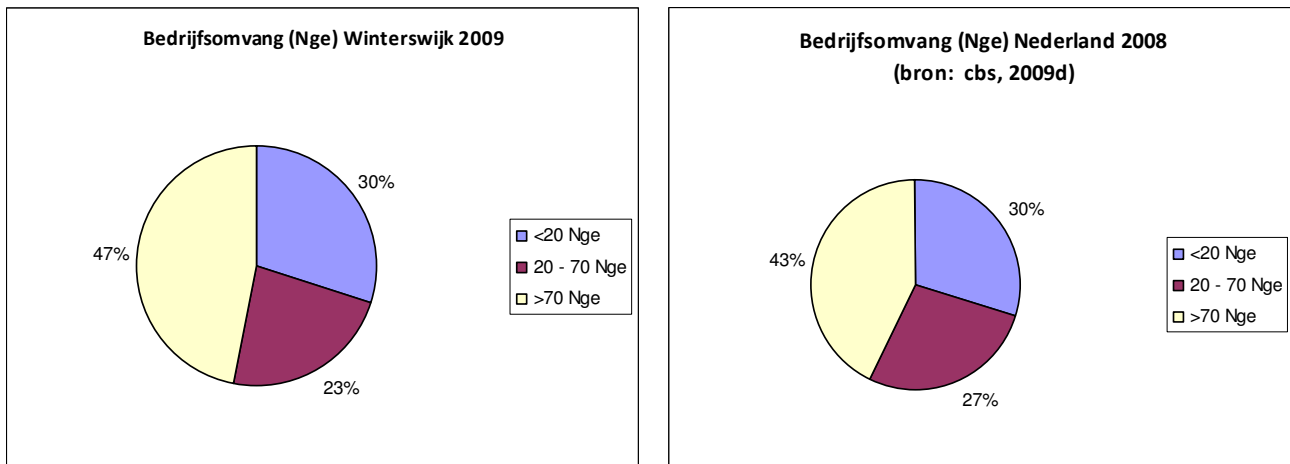
3.2.3 Bedrijfsomvang

Landbouwbedrijven kunnen ingedeeld worden in drie categorieën bedrijfsomvang, kleiner dan 20 Nge, tussen 20 en 70 Nge en groter dan 70 Nge, Nge staat voor Nederlandse grootte-eenheid (zie paragraaf 2.1).

Van de respons heeft een kleine meerderheid een bedrijfsomvang kleiner dan 70 Nge, 53%. Aan de hand van de hoeveelheid vee en het aantal hectares grond is met behulp van de Nge-rekenmodule van het Landbouw Economisch Instituut bepaald wat de bedrijfsomvang van een bedrijf is (LEI, 2009).

In figuur 3.4 is de verdeling in Winterswijk weergegeven, zoals die naar voren is gekomen uit de enquête. Daarnaast is voor heel Nederland de verdeling van agrarische bedrijven in drie Nge-groepen te zien voor het jaar 2008, voor dat jaar waren er geen cijfers over de bedrijfsomvang in Winterswijk beschikbaar. Als de twee figuren worden vergeleken wordt duidelijk dat de verdeling van de respons niet veel anders is dan die van heel Nederland. Wel is er een verschil met de verdeling in Winterswijk van enkele jaren geleden, dit wordt duidelijk als er wordt vergeleken met 2003. Toen waren er echter meer boeren, het aantal boeren in Winterswijk is in de afgelopen zes jaar afgenomen van bijna 490 tot minder dan 300. Figuur 2.2 is een afbeelding met daarin een zelfde verdeling als in figuur 3.4, maar dan voor

2003. Hierin is 42% kleiner dan 20 Nge, 26% is tussen de 20 en 70 Nge groot en 32% is groter dan 70 Nge. Een reden voor het verschil in het aandeel kleine boeren is dat er waarschijnlijk veel kleine bedrijven gestopt zijn, waardoor dat aandeel minder is geworden. Daarnaast is het aandeel grote boeren gegroeid, schaalvergroting zou hiervan een oorzaak kunnen zijn. Omdat de verschillen met landelijke cijfers en met Winterswijkse gegevens van een paar jaar geleden niet heel groot zijn, kan er uiteindelijk wel worden gezegd dat een vergelijking van de bedrijfsomvang enige aanwijzing is voor de representativiteit van de respons.

figuur 3.4: Bedrijfsomvang (in Nge) van de respons op de enquête in 2009 vergeleken met Nederland in 2008

3.3 Bedrijfsstijlen en bedrijfsgrootte in Winterswijk

3.3.1 Bedrijfsstijlen uit de theorie

De bedrijfsstijlen die in hoofdstuk 2 zijn beschreven kunnen ook toegepast worden op de boeren in Winterswijk. In het onderzoek is gevraagd naar de mate waarin een boer zich herkent in een stijl, per stijl werd gevraagd in hoeverre de omschrijving op de bedrijfsvoering van de boer van toepassing is. De boeren konden aangegeven of ze zich helemaal, enigszins, niet of helemaal niet herkenden in de bedrijfsstijl die werd beschreven. De stijlen die werden voorgelegd, zijn stijlen uit hoofdstuk 2: de Zuinige boer, Dubbeldoelboer, Koeienboer, Machineboer, Fanatieke boer, Praktische boer en de Hobbyboer. Een boer wordt tot een bedrijfsstijl gerekend als hij zich enigszins of helemaal in de stijl herkent. Omdat een bedrijf van meerdere stijlen eigenschappen kan bezitten, kunnen bedrijven wel tot verschillende stijlen gerekend worden. Zo kan een boer die zich helemaal herkent in de Zuinige boer ook de Praktische boer op zijn bedrijfsvoering van toepassing vinden. De stijlen overlappen elkaar min of meer.

Uit hoofdstuk 2 kwam naar voren dat grote bedrijven, dit zijn agrarische bedrijven met een bedrijfsomvang van 70 Nge of meer, zich waarschijnlijk herkennen in de Machineboer, de Fanatieke boer en Praktische boer. Dit heeft als reden dat deze stijlen een intensieve en grootschalige bedrijfsvoering hebben en zich meer richten op de nieuwste technologie en produceren voor de markt.

Omdat de Koeienboer een wat minder intensieve en grootschalige bedrijfsvoering heeft, zoals in hoofdstuk 2 is beschreven, werd verwacht dat deze bedrijfsstijl vooral van toepassing zou zijn op de middelgrote bedrijven. Deze hebben een bedrijfsomvang tussen de 20 en 70 Nge.

De kleinste en extensievere stijlen zijn de Zuinige boer, de Dubbeldoelboer en de Hobbyboer, hierdoor werd aangenomen dat bedrijven met een omvang van minder dan 20 Nge zich het meest zouden herkennen in deze drie bedrijfsstijlen.

In de volgende paragraaf worden de uitkomsten van de enquête voor de bedrijfsstijlen bekeken en zal aangegeven worden of de hiervoor beschreven verwachtingen ook zijn uitgekomen.

3.3.2 Bedrijfsstijlen

In deze paragraaf wordt behandeld in hoeverre de Winterswijkse boeren de bedrijfsstijlen op hun bedrijfsvoering van toepassing vinden. Dit wordt in tabel 3.1 weergegeven. Voor elke stijl staat hierin hoeveel van de 83 boeren zich volstrekt niet, niet, enigszins, of helemaal in de gegeven omschrijving herkennen, met daarbij ook het percentage. Zo blijkt bijvoorbeeld dat 17 boeren, dat is 20% van de respons, zich volstrekt niet in de Zuinige boer herkennen en 14 boeren, 17%, vinden deze stijl juist helemaal op hun bedrijfsvoering van toepassing.

	volstrekt niet	niet	enigszins	helemaal	Totaal
Zuinige boer	17 20%	19 23%	33 40%	14 17%	83 100%
Dubbeldoelboer	30 36%	25 30%	17 21%	11 13%	83 100%
Hobbyboer	47 57%	8 10%	4 5%	24 29%	83 100%
Koeienboer	22 27%	17 20%	32 39%	12 14%	83 100%
Machineboer	38 46%	18 22%	20 24%	7 8%	83 100%
Fanatieke boer	37 45%	27 33%	12 14%	7 8%	83 100%
Praktische boer	22 27%	6 7%	25 30%	30 36%	83 100%

tabel 3.1: Herkenning respons in een bedrijfsstijl

In paragraaf 2.1.1 is reeds gemeld dat er een overlap kan zijn in de herkenning in bedrijfsstijlen, het zijn niet per se elkaar uitsluitende categorieën. Wel is er tussen de ene stijl een grotere overlap dan met een andere, dit blijkt ook uit de tabellen 3.2 en 3.3. Deze tabellen geven aan dat van de boeren die zich helemaal in de Zuinige boeren herkennen, 14% ook de Praktische boer helemaal op zijn bedrijf van toepassing vindt. Er is hier dus sprake van een kleine overlap. Tussen de Zuinige boer en de Hobbyboer is de overlap veel groter, de helft van de Zuinige boeren herkent zich ook helemaal in de Hobbyboer. Als alle stijlen op deze manier tegenover elkaar worden gezet, is overal een overlap te zien.

		Praktische boer			
		volstrekt niet	niet	enigszins	helemaal
Zuinige boer	volstrekt niet	70,6%	5,9%	0%	23,5%
	niet	15,8%	5,3%	26,3%	52,6%
	enigszins	6,1%	6,1%	45,5%	42,4%
	helemaal	35,7%	14,3%	35,7%	14,3%

tabel 3.2: Herkenning in de Zuinige boer uitgezet tegen de mate van herkenning in de Praktische boer

		Hobbyboer			
		volstrekt niet	niet	enigszins	helemaal
Zuinige boer	volstrekt niet	23,5%	0%	5,9%	70,6%
	niet	63,2%	5,3%	5,3%	26,3%
	enigszins	78,8%	15,2%	6,1%	0%
	helemaal	35,7%	14,3%	0%	50,0%

tabel 3.3: Herkenning in de Zuinige boer uitgezet tegen de mate van herkenning in de Hobbyboer

Ook kan de overlap aangetoond worden door te kijken naar het verband tussen de stijlen onderling. In tabel 3.4 wordt met behulp van de associatiemaat Kruskal's Gamma aangegeven of er een positief of negatief verband is tussen de verschillende bedrijfsstijlen, waarbij geldt dat een verband sterker is als de waarde groter is.

Uit deze tabel blijkt dat er veel positieve verbanden zijn en er kan dus geconcludeerd worden dat er veel overlap is tussen de bedrijfsstijlen. Zo is er een grote overlap is tussen de Machineboer, de Fanatieke boer en de Praktische boer. Ook blijkt dat de Hobbyboer en de Dubbeldoelboer maar weinig overlap hebben met andere bedrijfsstijlen.

	Zuinige boer	Dubbeldoelboer	Hobbyboer	Koeienboer	Machineboer	Fanatieke boer	Praktische boer
Zuinige boer	-	0,462	-0,257	0,287	-0,108	-0,194	0,106
Dubbeldoelboer	0,462	-	0,090	0,242	-0,112	-0,144	-0,079
Hobbyboer	-0,257	0,090	-	-0,461	-0,669	-0,685	-0,910
Koeienboer	0,287	0,242	-0,461	-	0,281	0,283	0,343
Machineboer	-0,108	-0,112	-0,669	0,281	-	0,858	0,712
Fanatieke boer	-0,194	-0,144	-0,685	0,283	0,858	-	0,691
Praktische boer	0,106	-0,079	-0,910	0,343	0,712	0,691	-

tabel 3.4: Overlap tussen de verschillende bedrijfsstijlen aangetoond met associatiemaat Kruskal's Gamma

In tabel 3.1 wordt aangegeven hoe alle boeren ongeacht hun bedrijfsgrootte zich in meer of mindere mate herkennen in een bedrijfsstijl.

Omdat er in hoofdstuk 2 aangegeven wordt dat er waarschijnlijk een relatie is tussen de bedrijfsomvang en de herkenning in een bedrijfsstijl, is in tabel 3.5 voor elke categorie bedrijfsomvang weergegeven hoe groot het percentage is dat zich enigszins of helemaal herkent in de omschrijving van elke bedrijfsstijl. Uit deze tabel blijkt onder andere dat alle boeren die groter dan 70 Nge zijn zich enigszins of helemaal herkennen in de Praktische boer.

Dat de percentages horizontaal opgeteld meer dan 100% zijn, komt door de hiervoor aangetoonde overlap tussen de verschillende bedrijfsstijlen. Een voorbeeld hiervan is dat een boer kleiner dan 20 Nge aan kan geven dat hij zich enigszins herkent in de Zuinige boer en helemaal in de Praktische boer. Hierdoor wordt hij meegeteld bij beide stijlen.

Bedrijfsomvang	Zuinige boer	Dubbeldoelboer	Hobbyboer	Koeienboer	Machineboer	Fanatieke boer	Praktische boer
<20	36%	32%	88%	24%	0%	0%	16%
20-70	74%	74%	26%	68%	16%	11%	63%
>70	62%	15%	3%	64%	64%	44%	100%
Associatiemaat	0,302	-0,349	-0,953	0,486	0,918	0,891	0,959

tabel 3.5: Percentage herkenning in een bedrijfsstijl per omvangsklasse en bijbehorende associatiemaat

De reden van de samenvoeging van de mate van herkenning ‘helemaal’ met ‘enigszins’, was dat hierdoor beter onderzocht kon worden of er een significant verband aanwezig is tussen de bedrijfsomvang en het zich wel of niet herkennen in een bedrijfsstijl. De aanwezigheid van een significant verband is onderzocht met de chikwadraattoets omdat de bedrijfsomvang en de bedrijfsstijl allebei ordinale variabelen zijn. Het blijkt dat er tussen de grootte van een bedrijf en de verschillende bedrijfsstijlen steeds een significant verband aanwezig is. De sterkte van het verband kan niet met de chikwadraattoets worden aangetoond. Dit wordt gedaan met een associatiemaat, in dit geval is Kruskal’s Gamma gebruikt. In tabel 3.5 is de associatiemaat weergegeven, hierbij geldt dat er een sterker verband is als de waarde groter is. Het sterkste verband is er tussen de grootte van het bedrijf en de Hobbyboer en tussen de bedrijfsomvang en de Praktische boer. Voor de Hobbyboer geldt: hoe kleiner het bedrijf des te meer boeren herkennen zich in de stijl, een negatief verband, vandaar het minteken voor de waarde. Voor de Praktische boer geldt het tegenovergestelde, hoe groter het bedrijf des te meer boeren zich herkennen in de stijl.

Zuinige boer

Als er naar de eigenschappen van een Zuinige boer wordt gekeken, zoals dat het extensieve en kleinschalige bedrijven zijn, werd er verwacht dat vooral de kleine bedrijven zich in deze stijl herkennen. Dit blijkt niet te kloppen, van de boeren kleiner dan 20 Nge vindt maar 36% dat deze stijl enigszins of helemaal op hun bedrijfsvoering van toepassing is. Van de middelgrote en grote bedrijven herkennen relatief veel meer boeren zich in deze stijl.

Dubbeldoelboer

Ook van een Dubbeldoelboer werd verwacht dat deze bedrijfsstijl vooral van toepassing zou zijn op de kleine boeren, omdat een Dubbeldoelboer ook andere inkomsten heeft naast het landbouwbedrijf en verder een wat extensiever en kleinschaliger bedrijf heeft. Net als bij de Zuinige boer komt deze verwachting niet uit.

Vooral boeren met middelgrote bedrijven herkennen zich enigszins of helemaal in de Dubbeldoelboer. Bijna driekwart van de middelgrote boeren zegt dat deze bedrijfsstijl op hun bedrijfsvoering van toepassing is. Een Dubbeldoelboer heeft dus niet hoofdzakelijk een bedrijf dat kleiner is dan 20 Nge, dat blijkt ook wel uit het gegeven dat van de kleine boeren nog geen derde deel aangeeft dat ze zich dan ook maar enigszins in een Dubbeldoelboer herkennen.

Hobbyboer

Dit is de laatste bedrijfsstijl waarvan verwacht werd dat het vooral de kleine bedrijven zijn die deze stijl op hun bedrijfsvoering van toepassing vinden. Enkele belangrijke eigenschappen van de Hobbyboer zijn dat het inkomen vaak uit een andere baan wordt gehaald, het bedrijf gestopt is of wordt afgebouwd. Dit is de enige bedrijfsstijl waarvan de

verwachting uitkomt, 88% van de kleine bedrijven blijkt een Hobbyboer te zijn. Waarschijnlijk zijn veel deze bedrijven die Hobbyboer genoemd kunnen worden reeds gestopt of bezig met afbouwen, want meer dan de helft van de boeren die zich herkenden in deze bedrijfsstijl is ouder dan 60 jaar.

Koeienboer

Een Koeienboer zou vooral van toepassing zijn op bedrijven met een bedrijfsomvang tussen de 20 en 70 Nge, de middelgrote bedrijven, zo kwam naar voren in het vorige hoofdstuk. Wel kunnen ook bedrijven met een andere bedrijfsomvang zich in deze stijl herkennen, want een groot deel van de Winterswijkse boeren heeft een veeteeltbedrijf en kunnen daarom ook wel dierenliefhebbers genoemd worden. Dit is één van de kenmerken van een Koeienboer. Andere eigenschappen van deze stijl is dat de bedrijven wat kleinschaliger zijn, maar toch wel een intensieve bedrijfsvoering hebben.

Dat de middelgrote bedrijven Koeienboeren genoemd kunnen worden klopt wel, iets meer dan tweederde van deze bedrijven geeft aan dat ze zich kunnen identificeren met deze bedrijfsstijl. Ook veel van de grote bedrijven vindt zich een koeienboer, iets minder dan tweederde van de bedrijven met een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge herkent zich in een Koeienboer. Nog geen kwart van de kleine boeren vindt dat deze stijl van toepassing is op hun bedrijfsvoering en zij kunnen dus niet echt een Koeienboer genoemd worden.

Machineboer

De Machineboer wordt wel het tegenovergestelde van de Koeienboer genoemd, de bedrijfsvoering is wat extensiever, maar daarentegen is het bedrijf wel grootschaliger in vergelijking met de Koeienboer.

Ondanks deze tegenstelling kunnen net zoveel grote bedrijven zich met deze stijl identificeren als met de Koeienboer, bijna tweederde van deze boeren zegt dat ze zich in de Machineboer herkennen. Er is geen enkele kleine boer die zich een Machineboer noemt en maar een klein aantal van de middelgrote bedrijven geeft aan dat ze zich enigszins of helemaal in deze bedrijfsstijl herkennen, maar 16% van de bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 Nge is een Machineboer. De bedrijfsstijl Machineboer is dus, zoals verwacht, van toepassing op de grote boerenbedrijven. Dit zijn de bedrijven die grootschaliger, maar extensiever willen werken met behulp van de nieuwste technologie en machines.

Fanatieke boer

Fanatieke boeren, zoals ze omschreven worden in hoofdstuk 2, zijn in Winterswijk niet heel veel te vinden. Nog geen kwart van de respons vindt dat deze stijl op hun bedrijfsvoering van toepassing is. Het zijn wel grotendeels de grote boeren die zich een Fanatieke boer noemen, 44% van bedrijven met een omvang van 70 Nge of meer herkent zich in deze bedrijfsstijl. Het zijn dus, zoals verwacht, de grote boeren die zich richten op een doorgaande groei van hun bedrijf en zich richten op de laatste marktontwikkelingen met behulp van veel nieuwe technologie werken. Maar enkele middelgrote bedrijven en geen enkele kleine boer noemt zichzelf Fanatieke boer.

Praktische boer

Dit zijn boeren die zich vooral richten op een overzichtelijke bedrijfsvoering, er wordt zo efficiënt mogelijk gewerkt en geprobeerd hierdoor de omzet zo hoog mogelijk te laten zijn. Het zijn vooral de grotere bedrijven die op deze manier werken: alle grote bedrijven

herkennen zich in deze stijl. Ook van de middelgrote bedrijven vindt een groot deel deze stijl op hun bedrijfsvoering van toepassing, 63% van de middelgrote bedrijven geeft aan dat ze zich enigszins of helemaal in een Praktische boer herkennen. Van de kleine boeren zijn dit er maar heel weinig, minder dan een vijfde van de kleine bedrijven is een Praktische boer.

3.3.3 Conclusie bedrijfsstijl en bedrijfsomvang

Uiteindelijk ontstaat dan een schema, waarin de stijl geplaatst wordt tegenover de bedrijfsomvang, dit is tabel 3.6. Hierin wordt aangegeven in welke mate een bedrijfsstijl past bij de grootte van een bedrijf, van past goed bij de omvang (++) naar past helemaal niet bij de bedrijfsomvang (--).

	bedrijven <20 Nge	bedrijven 20-70 Nge	bedrijven >70 Nge
Zuinige boer	--	+	++
Dubbeldoelboer	+	++	--
Hobbyboer	++	-	--
Koeienboer	-	+	+
Machineboer	--	-	++
Fanatieke boer	-	-	++
Praktische boer	-	++	++

tabel 3.6: Bedrijfsstijl tegenover bedrijfsomvang

Bij de categorie bedrijven kleiner dan 20 Nge passen eigenlijk alleen de bedrijfsstijlen Dubbeldoelboer en voornamelijk de Hobbyboer. De Zuinige boer en de Machineboer passen juist helemaal niet bij de kleine bedrijven. Bij boeren met een middelgroot bedrijf passen meerdere stijlen, maar vooral de Dubbeldoelboer en de Praktische boer passen goed bij bedrijven met deze omvang. Grote bedrijven vinden voornamelijk de Zuinige en Praktische boer op hun bedrijfsvoering van toepassing. Tussen deze stijlen zitten grote verschillen op het gebied van grootschaligheid en intensiviteit, dus als er daarnaar wordt gekeken is het vreemd dat grote bedrijven zich in beide stijlen herkennen. Wel is er een overeenkomst op het gebied van efficiënt werken en het laag houden van de kosten. Dat laatste zal dan waarschijnlijk de reden zijn dat bedrijven met een omvang groter dan 70 Nge zich met beide stijlen kunnen identificeren.

Vanwege de overlap tussen de bedrijfsstijlen zal er in het vervolg de analyse ook gemaakt worden aan de hand van bedrijfsomvang, omdat hier mee wel een duidelijk onderscheid tussen de bedrijven gemaakt kan worden.

3.4 Invloed kernkwaliteiten Nationaal Landschap

De laatste jaren zijn er in Winterswijk al veel boeren zijn gestopt met hun bedrijf (van 809 boeren in 1980, 488 boeren 2000 naar 280 boeren in 2009) en het aantal boeren zal de komende jaren alleen nog maar verder dalen. In de vorige hoofdstukken is al beschreven dat de aanwijzing van Winterswijk als Nationaal Landschap invloed kan hebben op de bedrijfsvoering van de boeren. Hierbij zouden de kernkwaliteiten kleinschaligheid en reliëf de grootste invloed hebben. In deze paragraaf zal beschreven worden hoe de Winterswijkse boeren de aanwijzing als Nationaal Landschap ervaren hebben.

3.4.1 Bedrijfsvoering aanpassen

In dit onderzoek is gevraagd of de boeren hun bedrijfsvoering hebben moeten aanpassen als gevolg van de wet- en regelgeving op het gebied van landschappelijke kleinschaligheid en reliëf, dit zijn kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk.

Uit de antwoorden die werden gegeven op deze vraag is gebleken dat een redelijk groot gedeelte van de Winterswijkse boeren de bedrijfsvoering heeft moeten aanpassen. In de enquête geven 29 boeren, 35% van de respons, aan dat ze de bedrijfsvoering hebben moeten aanpassen, dit betekent dat 65% geen aanpassingen heeft hoeven doen in de bedrijfsvoering door de wet- en regelgeving op het gebied van landschappelijke kleinschaligheid en reliëf, zoals die in het Nationale Landschap Winterswijk voorkomen. Wat voor aanpassingen de 29 boeren precies hebben moeten doen is niet duidelijk geworden, dit geven ze niet aan. Wat wel wordt aangegeven is dat de toekomst onzeker wordt gevonden, omdat het niet duidelijk is hoe de wet- en regelgeving zal veranderen. Uit hoofdstuk 1 kwam al naar voren dat er op de landbouw in het algemeen veel wet- en regelgeving van toepassing is, daarnaast gelden er in Winterswijk ook nog eens enkele natuur- en milieuwetten en richtlijnen zoals de Natura-2000 en de Ecologische Hoofdstructuur. Een boer zegt hierover dat dit te veel natuurplannen zijn voor hetzelfde gebied om een gezonde landbouw te behouden, het lijkt hem net of een landbouwbedrijf niet meer mag functioneren zonder een nevenactiviteit. Dit valt in Winterswijk nog wel mee, want maar 6% van de respons op de enquête, dit zijn 5 van de 83 boeren, heeft door het Nationale Landschap zijn bedrijfsvoering aangepast door verbredingsactiviteiten te starten.

Van de andere boeren met een aangepaste bedrijfsvoering worden er 14 door de kleinschaligheid en het reliëf beperkt in de bedrijfsvoering en 10 boeren worden op een andere manier beperkt. Vaak zijn dit beperkingen die te maken hebben met het ammoniakbeleid en de Natura-2000 gebieden die in het Nationale Landschap Winterswijk voorkomen. Zo worden boeren beperkt in het bemesten van hun land en ook hebben een aantal boeren, vooral die met een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge, door dit beleid geïnvesteerd in een emissie-arme stal om minder ammoniak uit te stoten.

Wel is het opvallend dat van de boeren die de laatste beleidsontwikkelingen op het gebied van de landbouw in relatie tot het landschap volgen, 43% zijn bedrijfsvoering heeft moeten aanpassen, dit zijn 17 boeren. Van de boeren die de laatste ontwikkelingen op het gebied van het beleid maar een beetje of helemaal niet volgen vindt maar 28% dat er beperkingen zijn voor hun bedrijfsvoering, dit zijn 12 boeren. Van de boeren die de laatste beleidsontwikkelingen beter volgen hebben er dus relatief meer hun bedrijfsvoering aangepast, in vergelijking met boeren die het beleid minder goed of niet volgen. Het is niet duidelijk of deze boeren het beleid al voor de aanwijzing op de voet volgden of eerst werden beperkt en daarna het beleid zijn gaan volgen.

3.4.2 Invloed kernkwaliteiten per bedrijfsstijl en bedrijfsomvang

In paragraaf 3.3 is er gekeken hoe de Winterswijkse boeren zich herkennen in de bedrijfsstijlen uit hoofdstuk 2. Hieronder zal worden beschreven of de kernkwaliteiten van het Nationale Landschap nog verschillende invloeden hebben op de verschillende stijlen.

Als er wordt gezocht naar een verband tussen de bedrijfsstijlen en de vraag of een boer zijn bedrijfsvoering heeft moeten aanpassen, dan blijkt dat er bij bijna geen enkele stijl een significant verband aanwezig is. De oorzaak hiervan is dat er met kleine aantallen werd gewerkt. Daarom is het wel opvallend dat er een significant verband is bij de Praktische

boer. Uit tabel 3.7 blijkt dat 44% van de boeren die de Praktische boer van toepassing vinden op hun bedrijfsvoering, vindt dat ze door het Nationale Landschap en de kernkwaliteiten ervan hun bedrijfsvoering hebben moeten aanpassen, dit zijn 24 boeren.

	bedrijfsvoering niet aangepast	bedrijfsvoering wel aangepast	totaal
Zuinige boer	29 62%	18 38%	47
Dubbeldoelboer	15 54%	13 46%	28
Hobbyboer	23 82%	5 18%	28
Koeienboer	26 59%	18 41%	44
Machineboer	14 52%	13 48%	27
Fanatieke boer	10 53%	9 47%	19
Praktische boer	31 56%	24 44%	55

tabel 3.7: Aantal boeren dat de bedrijfsvoering aan heeft gepast per bedrijfsstijl

Aangezien alle grote bedrijven zich enigszins of helemaal als Praktische boer ziet en ook een groot deel van de bedrijven met een bedrijfsomvang tussen de 20 en 70 Nge, zou gezegd kunnen worden dat de kernkwaliteiten van het Nationale Landschap vooral van invloed is op de grotere bedrijven. Vanwege de bestaande overlap in de herkenning in een bedrijfsstijl, zoals dat is aangetoond in paragraaf 3.3, is ook de bedrijfsomvang uitgezet tegenover de vraag of de bedrijfsvoering is aangepast (zie tabel 3.8).

	bedrijfsvoering niet aangepast	bedrijfsvoering wel aangepast	Totaal
<20 Nge	21 84%	4 16%	25
20-70 Nge	11 58%	8 42%	19
>70 Nge	22 56%	17 44%	39
Totaal	54 65%	29 35%	83

tabel 3.8: Aantal boeren dat de bedrijfsvoering aan heeft gepast per bedrijfsomvang

Het blijkt ook wel uit tabel 3.8 dat het vooral de grotere bedrijven zijn, die de bedrijfsvoering aan hebben gepast. Van de grote en middelgrote bedrijven hebben respectievelijk 17 (44%) en 8 (42%) boeren de bedrijfsvoering moeten aanpassen, van de kleine bedrijven zijn dit er maar 4 (16%). Niet alleen in absolute aantallen, maar ook relatief veel minder.

3.4.3 Conclusie invloed kernkwaliteiten

Uiteindelijk kan worden geconcludeerd dat de kernkwaliteiten van het Nationale Landschap Winterswijk, landschappelijke kleinschaligheid en reliëf, een redelijke invloed hebben op de bedrijfsvoering van de boeren. Vooral de boeren met een bedrijf dat groter is dan 20 Nge

ervaren de meeste invloed. Dat een Nationaal Landschap alleen maar een naam is, zoals wel eens wordt gezegd, is in ieder geval niet helemaal van toepassing op Winterswijk. Dat blijkt ook wel uit een opmerking van een boer: “Door de titel wordt de landbouw in Winterswijk op slot gezet voor degene die nog willen boeren”.

Maar aangezien het grootste deel van de boeren (65%) geen aanpassingen heeft hoeven doen aan de bedrijfsvoering, kan toch wel gezegd worden dat een Nationaal Landschap geen grote invloed heeft en niet veel beperkingen oplegt. Wel is de toekomst voor het gebied onzeker, omdat het voor de boeren niet duidelijk is hoe het beleid er uit zal gaan zien.

3.5 Toekomstige ontwikkelingen in een Nationaal Landschap

Ook al heeft het Nationaal Landschap maar bij een deel van de respons invloed op de bedrijfsvoering van de boerenbedrijven in Winterswijk, hoe willen de boeren hun bedrijven in dit gebied dan gaan ontwikkelen in de toekomst?

Theoretisch is er een aantal mogelijkheden, zo kunnen bedrijven schaalvergroting toepassen om te groeien of zich verbreden met aan de landbouw gerelateerde activiteiten. In de enquête is daarom de vraag gesteld hoe de boer denkt zijn bedrijfsvoering in de toekomst te gaan ontwikkelen. Een aantal mogelijkheden die hiervoor werden gegeven zijn doorgaan op de bestaande wijze, intensiveren, schaalvergroting, verbreding, verplaatsing en beëindiging. Volgens hoofdstuk 2 zullen bedrijven die groter zijn dan 70 Nge, de grote bedrijven, zich vooral verder willen vergroten en intensiveren. Een aantal middelgrote bedrijven zal dit ook willen gaan doen en verder zouden deze bedrijven zich volgens de theorie uit het vorige hoofdstuk willen verbreden, zolang de bedrijfsvoering hierdoor niet te ingewikkeld wordt. Ook enkele kleine bedrijven zullen hun bedrijfsvoering in de toekomst ontwikkelen door middel van verbreding.

Uit de enquête blijkt dat het grootste deel van de respons zijn bedrijfsvoering niet wil ontwikkelen maar op de bestaande wijze door wil gaan in de toekomst (zie tabel 3.9). Verder is 33% van plan zijn bedrijfsvoering te ontwikkelen door intensivering of schaalvergroting. Ook verbreding is een optie voor enkele boeren, al zijn dit er slechts 4 van de 83. Verder zijn er ook boeren die hun bedrijf willen verplaatsen, wat anders willen gaan doen, zoals een baan nemen naast hun bedrijf, of zelfs de bedrijfsvoering willen beëindigen, dit is bijna een kwart van de respons.

omvang	doorgaan	intensiveren	schaalvergroting	verbreden	verplaatsing	beëindiging	anders	
<20	12 48%	0 0%	0 0%	1 4%	1 4%	10 40%	1 4%	25
20-70	8 42%	0 0%	5 26%	2 11%	1 5%	1 5%	2 11%	19
>70	12 31%	5 13%	17 44%	1 3%	2 5%	0 0%	2 5%	39
totaal	32 39%	5 6%	22 27%	4 5%	4 5%	11 13%	5 6%	83

tabel 3.9: Toekomstige ontwikkelingen per bedrijfsomvang

3.5.1 Gewoon doorgaan

Er zijn 32 boeren in de respons die gewoon door willen gaan. In alle drie grootteklassen komen er boeren voor die op bestaande wijze door willen gaan in de toekomst.

Bijna de helft van de 25 kleine bedrijven wil de bedrijfsvoering niet gaan ontwikkelen, acht van de 19 middelgrote bedrijven blijven doorgaan zo als ze nu werken en bijna een derde van 39 de grote bedrijven heeft geen plannen om zich verder te ontwikkelen.

Van de verschillende bedrijfsstijlen willen de Zuinige boeren relatief het meest op de bestaande wijze doorgaan, gevolgd door de Hobbyboeren. Van de Fanatieke boeren zijn relatief het minste aantal boeren van plan om op de huidige manier door te gaan, dit komt ook overeen met de omschrijving hiervan, want een Fanatieke boer richt zich op een doorgaande groei van zijn bedrijfsomvang. Ruim drie kwart van de Fanatieke boeren wil dan ook intensiveren of de schaal van zijn bedrijf vergroten.

3.5.2 Schaalvergroting

Schaalvergroting of intensivering geldt vooral voor de boeren met een bedrijfsomvang van 70 Nge of groter, meer dan de helft van deze boeren wil dit in de toekomst op zijn bedrijf toepassen. Enkele middelgrote boeren willen dit ook wel gaan doen, maar dan in mindere mate, iets meer dan een kwart van de boeren met een bedrijfsomvang tussen de 20 en 70 Nge is van plan zijn bedrijf te intensiveren of te vergroten.

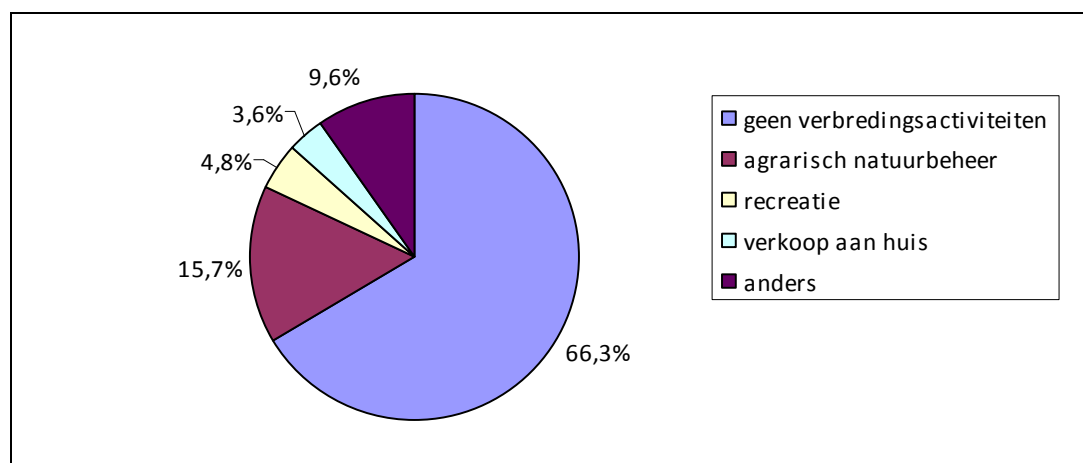
Het zijn zoals net al is aangegeven de Fanatieke boeren die relatief het vaakst schaalvergroting willen toepassen, ook Machineboeren willen dit relatief vaak. Ook voor deze laatste stijl geldt dat dit overeenkomt met de theorie. Van de Hobbyboeren en Dubbeldoelboeren wil bijna geen enkele boer de schaal van zijn bedrijf vergroten. Dit zijn dan ook de kleine bedrijven waarvan een aantal het hoofdinkomen niet meer uit de landbouw haalt en voor hen heeft schaalvergroting geen zin.

Sommige boeren vinden schaalvergroting ook helemaal niet nodig en zeggen dat als er een goede melkprijs is, groei van het bedrijf helemaal niet nodig is. Een middelgrote boer vraagt zich dan ook af waarom er altijd maar gegroeid moet worden. Zolang er maar goede prijzen zijn, dan is groei helemaal niet nodig, deze boer is ook van plan om gewoon op bestaande wijze verder te gaan met zijn bedrijf en zich niet te vergroten of te verbreden.

3.5.3 Verbreding

Er zijn ook nog een aantal boeren die hun bedrijfsvoering willen verbreden. Dit is maar een klein deel van de respons, slechts vier boeren (5%) zijn dit van plan (zie tabel 3.9).

Op dit moment voert ongeveer een derde van de respons verbredingsactiviteiten uit, zie figuur 3.5 en tabel 3.10.

figuur 3.5: Verdeling van verbredingsactiviteiten bij boeren in Winterswijk

	geen verbredings- activiteiten	agrarisch natuurbeheer	recreatie	verkoop aan huis	anders	Totaal
<20 Nge	16 64%	3 12%	2 8%	0 0%	4 16%	25
20-70 Nge	8 42%	6 32%	2 11%	0 0%	3 16%	19
>70 Nge	31 79%	4 10%	0 0%	3 8%	1 3%	39
Totaal	55 66%	13 16%	4 5%	3 4%	8 10%	83

tabel 3.10: Verdeling van verbredingsactiviteiten bij boeren in Winterswijk per omvangsklasse

Agrarisch natuurbeheer is de meest voorkomende vorm van verbreding, zo blijkt uit figuur 3.5 en tabel 3.10. Agrarisch natuurbeheer wordt veel uitgevoerd door middelgrote boeren, maar daarnaast is het één van de weinige verbredingsactiviteiten die ook voorkomen bij grote boeren. De meeste van deze bedrijven voeren nu geen verbredingsactiviteiten uit: bijna 80% van de bedrijven met een omvang groter dan 70 Nge heeft zich niet verbreed en maar een enkeling is van plan om dat eventueel te gaan doen (tabel 3.9). Wel is het zo dat agrarisch natuurbeheer door sommige boeren al wordt gezien als een deel van het primaire inkomen en niet als verbreding, wat misschien als verklaring gezien kan worden voor het lage aantal boeren dat zijn bedrijfsvoering verbreedt of wil gaan verbreden.

Zoals al werd verwacht, worden verbredingsactiviteiten vooral door kleine en middelgrote bedrijven uitgevoerd en niet door de grote bedrijven.

Er is ook onderzocht hoeveel boeren het laatste beleid volgen, hieruit zou kunnen volgen of boeren anticiperen op de beleidsontwikkelingen en zich voorbereiden op eventuele veranderingen en de bedrijfsvoering aanpassen door middel van bijvoorbeeld verbreding. Van de boeren uit de respons die hun bedrijfsvoering op dit moment verbreden volgt 61% het laatste beleid, van de boeren die van plan zijn om verbredingsactiviteiten te starten is ook het grootste deel op de hoogte van de laatste ontwikkelingen. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat boeren die meer op de hoogte zijn van het laatste beleid, eerder geneigd zijn om de bedrijfsvoering te verbreden.

Van de Winterswijkse boeren is maar een klein deel van plan om zich te verbreden, slechts 5% wil in de toekomst activiteiten starten naast de huidige bedrijfsvoering. Het zijn vooral de middelgrote bedrijven en enkele kleine bedrijven die zich nu al verbreed hebben of die dat in de toekomst willen gaan doen.

Bijna 61% van de boeren met verbredingsactiviteiten geeft aan dat het wel een goede aanvulling is op het inkomen, toch verbreden weinig bedrijven de bedrijfsvoering. Dat verbreding zo weinig voorkomt in Winterswijk zou kunnen doordat veel boeren vinden dat ze worden beperkt in het ontwikkelen van activiteiten naast de bestaande bedrijfsvoering: 35% geeft aan dat ze op een of andere manier worden beperkt. Wat opvalt is dat boeren uit zichzelf aangegeven dat er te veel regels zijn om verbredingsactiviteiten te beginnen en dat het een langdurige procedure is voordat er eindelijk een vergunning wordt afgegeven. Zo geeft een boer aan dat hij al vijftien jaar wacht op een officiële vergunning om met een activiteit te starten. Naast een overvloed aan regels komt er nog eens bij dat deze steeds weer veranderen. Een voorbeeld hiervan komt van een melkveehouder met een

bedrijfsomvang groter dan 70 Nge. Hij vindt zelfs dat de overheid niet betrouwbaar is, het gaat hem hier om de beheerspakketten. Hij zegt hierover het volgende: “De beheerspakketten worden zo weer veranderd. Heb je 6 jaar meegedaan en vervolgens kun je niet meer meedoen, omdat je perceel niet meer voldoet aan de veranderde eisen”. Wel moeten er zulke regelingen blijven bestaan, waardoor er boeren blijven die het landschap onderhouden en het kleinschalige landschap behouden blijft.

Niet alle boeren zijn het hier mee eens: op de vraag of de toekomst van het bedrijf in het belonen van landschapsonderhoud ligt geeft 60% een ontkennend antwoord. De meerderheid van de boeren die het niet met deze stelling eens zijn, zijn boerenbedrijven met een omvang groter dan 70 Nge. Dit was ook al de verwachting in hoofdstuk 2: natuurbeheer is voor de grote boeren niet van belang. In dit hoofdstuk werd ook verwacht dat agrarisch natuurbeheer meer iets voor de kleine boeren zou zijn, maar ook deze boeren zijn het niet helemaal met de stelling eens. Het blijkt dat natuurbeheer meer van belang is voor de middelgrote boeren, ruim de helft van deze boeren in de respons geeft aan dat de toekomst van hun bedrijf in het belonen van natuurbeheer ligt. Van de boeren in de respons die op dit moment al aan agrarisch natuurbeheer doen, is 85% het met de stelling eens.

Omdat op dit moment ruim 15% van de Winterswijkse boeren aan agrarisch natuurbeheer doet en ook nog eens 40% vindt dat het belonen hiervan een belangrijke bijdrage kan leveren aan zijn inkomen, zal hier meer aandacht aan besteed moeten worden. Er zijn ook boeren die dit in de enquête aangeven. Een boer zegt dat landschapsonderhoud beter beloond moet worden omdat boeren de makers en instandhouders zijn van het Waardevolle Cultuurlandschap. Een andere boer vult hem aan en zegt dat: er boeren moeten blijven voor het onderhoud van het landschap en daar een hogere beloning voor nodig is. Dit kan geregeld worden door bijvoorbeeld subsidieregelingen zoals het Programma Beheer, dat in hoofdstuk 1 en in bijlage I wordt beschreven. Een andere regeling waar de boeren zelf mee naar voren komen is de Bergboerenregeling. Dit de naam voor het Europese probleemgebiedenbeleid en is bedoeld om landbouwgrond te blijven gebruiken en tegelijkertijd duurzame landbouwsystemen in stand te houden. Dit gebeurt door middel van compensatie voor de belemmeringen van natuurlijke handicaps. Het kleinschalige zandlandschap dat in Nationaal Landschap Winterswijk voorkomt is een voorbeeld van één van de vijf soorten probleemgebieden die in Nederland voorkomen. Alleen is Winterswijk niet helemaal aangewezen als probleemgebied en er komt dus maar een deel van de boeren in aanmerking voor de bergboerenregeling. Wel is de stichting Waardevol Cultuurlandschap (WCL) Winterswijk bezig om voor 2015 de Bergboerenregeling voor heel Winterswijk binnen te halen (Terluin, 2008; wclwinterswijk, 2009). Een uitgebreidere beschrijving van de Bergboerenregeling is terug te vinden in Bijlage I.

3.6 Toekomstperspectief in Nationaal Landschap Winterswijk

Naast boeren die hun bedrijf willen ontwikkelen met de mogelijkheden die in paragraaf 3.5 zijn behandeld, zijn er ook nog boeren die geen van de hiervoor behandelde ontwikkelingsmogelijkheden op hun bedrijfsvoering willen toepassen. Voor deze boeren is het toekomstperspectief niet goed en zij willen gaan stoppen, dit is 13% van de respons. Het zijn vooral de kleine bedrijven die niet meer verder willen boeren, zij zien de toekomst het somberst in.

Sowieso zijn niet erg veel boeren positief over de toekomst. Op de vraag hoe de boeren hun toekomstperspectief zien, antwoorden maar weinig boeren dat ze de toekomst met veel

vertrouwen tegemoet zien, want van de respons heeft maar liefst 65% een matig of slecht toekomstperspectief.

Als er gekeken wordt naar het toekomstperspectief van de verschillende bedrijfsstijlen uit hoofdstuk 2, dan is er geen duidelijk verband te zien tussen de stijlen en het toekomstperspectief. In tabel 3.11 is weergegeven hoeveel procent van elke stijl vindt dat ze een goed toekomstperspectief hebben en in 3.12 wordt dit getoond voor de bedrijfsomvang.

	Toekomstperspectief	
	goed	matig/slecht
Zuinige boer	43%	57%
Dubbeldoelboer	36%	64%
Hobbyboer	7%	93%
Koeienboer	39%	61%
Machineboer	57%	43%
Fanatieke boer	58%	42%
Praktische boer	47%	53%

tabel 3.11: Toekomstperspectief per bedrijfsstijl

	Toekomstperspectief	
	goed	matig/slecht
<20 Nge	12%	88%
20-70 Nge	32%	68%
>70 Nge	51%	49%
Totaal	35%	65%

tabel 3.12: Toekomstperspectief per bedrijfsomvang

Het valt op dat van de bedrijfsstijlen die aan de grote bedrijven gekoppeld kunnen worden, er relatief meer boeren zijn met een goed toekomstperspectief in vergelijking met de stijlen die bij de kleinere bedrijven horen. Zo zijn er relatief meer Zuinige-, Machine-, Fanatieke- en Praktische boeren met een goed toekomstperspectief, dan Dubbeldoel-, Hobby- en Koeienboeren.

Ook uit tabel 3.12 blijkt dat grotere bedrijven een beter toekomstperspectief hebben dan kleinere bedrijven. Hoe kleiner het bedrijf, des te minder bedrijven er zijn met een goed toekomstperspectief.

Een oorzaak van het slechte toekomstperspectief van de kleine bedrijven kan zijn dat dit oudere boeren zijn. Van de bedrijven met een bedrijfsomvang kleiner dan 20 Nge is meer dan driekwart ouder dan 50 jaar. Veel boeren uit deze leeftijdscategorie hebben ook een matig of slecht toekomstperspectief, tabel 3.13 geeft aan dat van de boeren ouder dan 50 jaar maar liefst driekwart de toekomst niet positief tegemoet ziet. Van de jongste groep boeren ligt dit percentage veel lager.

		Toekomstperspectief		Totaal
		goed	matig-slecht	
Leeftijd	<40	5 62,5%	3 37,5%	8
	40-50	13 41,9%	18 58,1%	31
	>50	11 25,0%	33 75,0%	44
Totaal		29 34,9%	54 65,1%	83

tabel 3.13: Toekomstperspectief voor de verschillende leeftijdscategorieën

Bijna 19% van de boeren met een matig of slecht toekomstperspectief zal gaan stoppen. Wanneer de leeftijd van de boer hoger wordt, dan wordt het percentage dat aan stoppen denkt ook steeds hoger.

Wat zeer waarschijnlijk bij veel boeren van met een hogere leeftijd meespeelt bij het bepalen van hun toekomstperspectief, is dat ze geen opvolger hebben. In Winterswijk is het een groot probleem dat er maar weinig boeren een opvolger hebben: nog geen 30% van de Winterswijkse boeren is hier zeker van. Er is dan ook sterk verband te zien tussen de bedrijven met een goed perspectief voor de toekomst en of ze wel of niet een opvolger hebben. Ruim de helft van de boeren met een goed perspectief zegt dat ze een opvolger hebben. Van de bedrijven met een opvolger wil ruim 60% zich in de toekomst dan ook verder ontwikkelen door schaalvergroting of intensivering, dit is bij de bedrijven zonder een opvolger maar 20%. Deze boeren willen vooral op bestaande wijze doorgaan en op termijn misschien gaan stoppen.

Daardoor zal het aantal boeren de komende jaren alleen maar minder worden. Dit geeft een boer van 50 met een gemengd bedrijf ook aan, hij zegt dat er te veel bedrijven stoppen. Dit komt volgens hem doordat alles te veel op de natuur wordt gericht en produceren voor de markt zodoende te moeilijk wordt gemaakt. Hierdoor wordt er te weinig verdient en kan er niet meer van geleefd worden. Uit een uitspraak van een reeds gestopte boer blijkt dat het moeilijk is om voor de markt te kunnen produceren en van de landbouw te kunnen leven. Hij zegt hierover het volgende: "Ik zou wel weer graag willen gaan melken, maar dat is alleen mogelijk als we de staatsloterij winnen".

4 Synthese theorie en praktijk

In hoofdstuk twee is aan de hand van verschillende bedrijfstijlen en de bedrijfsomvang, uitgedrukt in de Nederlandse grootte-eenheid (Nge), geschetst hoe boeren de bedrijfsvoering aan zouden kunnen gaan passen als het gebied waarin zij hun bedrijf hebben, aangewezen zou worden als een Nationaal Landschap.

Aan het eind van hoofdstuk twee zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- Op de grote bedrijven zullen de bedrijfstijlen Fanatieke-, Praktische- en Machineboer van toepassing zijn;
- De Koeienboer is van toepassing op de middelgrote bedrijven;
- Kleine bedrijven zullen vooral de Zuinige-, Dubbeldoel- en Hobbyboeren zijn;
- Schaalvergroting, met of zonder extra technische toepassingen, zal alleen worden toegepast door de boeren die al groter dan gemiddeld zijn. Dit zijn vooral de Machine, de Fanatieke en de Praktische boer, de boeren die willen investeren en wel schulden willen maken.
- Verbreding wordt niet veel toegepast door boeren met een bedrijfsomvang groter dan 70 Nge, zij kiezen toch veel liever voor schaalvergroting.
- De kleine en middelgrote boeren zien andere, aan de landbouw gerelateerde, activiteiten wel zitten, zolang deze makkelijk toe te passen zijn in de huidige bedrijfsvoering.

In hoofdstuk drie wordt aan de hand van een enquête beschreven hoe dit in de werkelijkheid is in Nationaal Landschap Winterswijk.

In dit hoofdstuk zal nu worden bekeken of in de praktijk, in Winterswijk, net zo gereageerd wordt als het volgens de literatuur gedaan zou worden. Eerst zal behandeld worden of de bedrijfstijlen op de Winterswijkse boeren van toepassing zijn zoals wordt verwacht in hoofdstuk twee. Vervolgens zal de invloed van het Nationaal Landschap op de bedrijfsvoering beschreven worden en of dat dezelfde gevolgen heeft voor de ontwikkeling van de bedrijfsvoering, nu en in de toekomst, zoals dat uit de literatuur naar voren kwam.

4.1 Bedrijfstijlen

Zoals in hoofdstuk drie al is vermeld herkennen de boeren in Winterswijk zich niet helemaal in de bedrijfstijlen zoals dat verwacht werd in hoofdstuk twee.

Hierin werden de Zuinige-, de Dubbeldoel- en de Hobbyboer gezien als bedrijven met een bedrijfsomvang kleiner dan 20 Nge. In Winterswijk herkennen de kleine boeren zich eigenlijk alleen maar in de Hobbyboer en voor een deel in de Dubbeldoelboer.

Daarnaast is deze stijl ook van toepassing op de middelgrote bedrijven, er zijn veel van de bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 Nge die zich in de Dubbeldoelboer herkennen.

Volgens de literatuur zou de Zuinige boer vooral van toepassing zijn op de kleine bedrijven. Uit de enquête blijkt dat de Zuinige boer juist het tegenovergestelde is van wat in de literatuur staat, een meerderheid van de grote boeren vindt deze stijl bij zijn bedrijfsvoering passen.

Van de Koeienboer werd gedacht dat deze stijl van toepassing zou zijn op de middelgrote bedrijven. Deze bedrijfstijl is van toepassing op de bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 Nge, al zijn er wel grote boeren die zich er ook in herkennen.

Andere stijlen die van toepassing zouden zijn op de bedrijfsvoering van de grote bedrijven, zijn de Machineboer, de Praktische en de Fanatieke boer. Het is ook gebleken dat deze van toepassing is op boeren met een groot bedrijf, alleen zien een aantal van de middelgrote bedrijven zich ook als Praktische boer.

Omdat de stijlen te veel met elkaar overlappen, zoals dat werd aangetoond in hoofdstuk drie, zal er in de rest van dit hoofdstuk aan de hand van de bedrijfsomvang een vergelijking worden gemaakt tussen de theorie en de praktijk.

4.2 Invloed kernkwaliteiten Nationaal Landschap

Uit hoofdstuk twee kwam naar voren dat het vooral de kleine bedrijven zijn die geen of weinig hinder ondervinden van de kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk, dit zijn onder andere de veel voorkomende houtwallen en bosjes. De grote boeren zouden met hun intensieve en grootschalige bedrijfsvoering juist wel last hebben van de houtwallen en bosjes. De landschappelijke kleinschaligheid zorgt ervoor dat de percelen kleiner worden en er minder efficiënt gewerkt kan worden. In de praktijk blijkt dat dit ook zo is, kleinere boeren geven aan dat ze minder last hebben van de kernkwaliteiten dan de grotere boeren, het percentage kleine boeren dat zijn bedrijfsvoering heeft moeten aanpassen door de kernkwaliteiten van het Nationale Landschap is namelijk kleiner dan het percentage middelgrote en grote bedrijven dat aanpassingen heeft moeten doen. Uiteindelijk kan gezegd worden dat de kernkwaliteiten wel een invloed hebben op de bedrijfsvoering, maar geen hele grote aangezien er iets meer dan een derde van de boeren aangeeft dat ze hun bedrijfsvoering hebben moeten aanpassen en het overige deel niet. Wat die aanpassingen dan zijn, geven ze niet exact aan.

Slechts een klein aantal boeren heeft zijn bedrijfsvoering aangepast met verbredingsactiviteiten. Zoals al is aangegeven in hoofdstuk twee zijn het vooral de boeren met een bedrijfsomvang kleiner dan 70 Nge die zich verbreden, agrarisch natuurbeheer is de meest voorkomende verbredingsactiviteit. Theoretisch zouden het vooral de kleine bedrijven zijn die agrarisch natuurbeheer belangrijk vinden, in de praktijk blijkt dat ook grote en vooral de middelgrote bedrijven aan agrarisch natuurbeheer doen, ook al vinden niet veel grote boeren dat de toekomst van hun bedrijf in agrarisch natuurbeheer ligt.

Andere activiteiten die voorkomen zijn onder andere ook nog recreatie en verkoop aan huis, alleen is het aantal boeren dat zich op deze manier verbreed erg klein. Een andere verbredingsactiviteit die wordt genoemd is eigenlijk geen echte verbredingsactiviteit, boeren zien een baan buitenshuis soms ook als een verbredingsactiviteit. Zij ontwikkelen hun bedrijfsvoering dan ook niet in de toekomst, maar gaan hun bedrijf eerder afbouwen.

4.3 Ontwikkelingen in de toekomst

Op dit moment zijn het vooral de kleine en middelgrote bedrijven verbredingsactiviteiten hebben, zoals dat volgens de literatuur ook zou moeten zijn. In hoofdstuk twee wordt aangegeven dat vooral de boeren met een klein of middelgroot bedrijf aan de landbouw gerelateerde activiteiten wel zien zitten. Het zijn dan ook voor het overgrote deel middelgrote of kleine bedrijven die in de toekomst verbredingsactiviteiten willen starten.

Daarnaast zijn er meer bedrijven met een omvang kleiner dan 70 Nge die de toekomst van het bedrijf zien in het belonen van landschapsonderhoud dan bedrijven die groter zijn dan 70 Nge, verbreding is dus echt iets voor de middelgrote en kleine bedrijven en niet voor de grote bedrijven.

Deze bedrijven passen liever schaalvergroting toe, net als in het theoretische hoofdstuk naar voren komt, ook het intensiveren van de bedrijfsvoering wordt door deze boeren genoemd als gewenste ontwikkeling in de toekomst.

Dan is er ook nog een groot gedeelte van de Winterswijkse boeren dat de bedrijfsvoering niet wil verbreden en ook niet wil intensiveren of schaalvergroting wil toepassen. Zij zijn van plan om op bestaande wijze door te gaan in de toekomst, ruim een derde is dit van plan en dan wil vooral van de kleine bedrijven een groot deel niets veranderen.

4.4 Mogelijkheden om de landbouw te behouden

In hoofdstuk twee worden enkele mogelijkheden genoemd om de landbouw te behouden in een Nationaal Landschap. Zo kan er wat gedaan worden aan het huisvestingssysteem of kunnen er technische toepassingen die de ammoniakemissie beperken in stallen worden geïnstalleerd, enkele boeren hebben dit reeds gedaan, alleen was het Nationale Landschap niet de reden hiervoor.

Een andere mogelijkheid is dat er een flexibele invulling gegeven kan worden aan het landschap, dit zou kunnen door passages te creëren in houtwallen en dit dan ergens anders te compenseren. Landschapsonderhoud zou gebruikt kunnen worden om zoiets te realiseren. Dit is de meest toegepaste verbredingsactiviteit en een aantal boeren geven aan dat ze landschapsonderhoud ook wel als mogelijkheid zien om extra inkomsten te genereren, maar dan zal dit wel beter betaald moeten worden dan nu het geval is.

5 Conclusie

In dit laatste hoofdstuk zal antwoord gegeven worden op de onderzoeksvragen die in hoofdstuk één zijn opgesteld. Uiteindelijk zal antwoord gegeven worden op de hoofdvraag van dit onderzoek:

“Hoe ontwikkelt de landbouw zich in een Nationaal Landschap?”

Aangezien dat dit onderzoek zich richt op Nationaal Landschap Winterswijk zal deze vraag alleen voor dit Nationale Landschap beantwoord worden.

Voordat op de hoofdvraag antwoord wordt gegeven, zullen de deelvragen behandeld worden.

De eerste deelvraag van dit onderzoek is:

“Hoe ziet de bedrijfsvoering er uit bij verschillende landbouwbedrijven?”

Voor een antwoord op deze vraag is de bedrijfsstijlenstudie van Van der Ploeg e.a. (1991) gebruikt. In hoofdstuk twee zijn zeven verschillende bedrijfsstijlen beschreven die op de bedrijfsvoering van toepassing kunnen zijn. De beschreven stijlen zijn de Zuinige boer, de Dubbeldoelboer, de Koeienboer, de Machineboer, de Fanatieke boer, de Praktische boer en de Hobbyboer.

Doordat er veel overlap is in de mate van herkenning in de verschillende bedrijfsstijlen, bleek dat de bedrijfsstijlen niet geschikt zijn om te analyseren wat de invloed is van de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap op de bedrijfsvoering. Voor een enkele stijl zou het wel mogelijk zijn, zoals de Praktische boer, waar alle boeren met een omvang groter dan 70 Nge zich in herkennen. Maar over het algemeen kan gezegd worden, dat vanwege de overlap tussen de stijlen de bedrijfsstijlenstudie niet geschikt is voor een analyse.

Door de bedrijven in te delen in omvangsklassen, er worden kleine-, middelgrote- en grote bedrijven onderscheiden, was het wel mogelijk om een analyse te maken en kon er per omvangsklasse geanalyseerd worden wat de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap voor een invloed heeft op de bedrijfsvoering.

Deelvraag twee is:

“In hoeverre heeft de aanwijzing van een gebied als Nationaal Landschap invloed op de bedrijfsvoering van landbouwbedrijven?”

Uit een enquête onder de Winterswijkse boeren kwam naar voren dat een groot deel van deze boeren, bijna twee derde, hun bedrijfsvoering niet aan heeft moeten passen door de kernkwaliteiten van Nationaal Landschap Winterswijk.

Een reden hiervoor kan zijn dat Winterswijk al sinds 1993 een Waardevol Cultuurlandschap was, een voorloper van de Nationale Landschappen, en er hierdoor niet zo heel veranderde toen Winterswijk in 2006 in de Nota Ruimte werd aangewezen als zo'n Nationaal Landschap. Wel zijn het vooral de grote bedrijven die hun bedrijfsvoering aan hebben moeten passen. Maar aangezien de bedrijfsomvang in Winterswijk niet veel afwijkt van de nationale verdeling in omvangsklassen zou geconcludeerd kunnen worden dat het Nationale Landschap Winterswijk geen invloed heeft op de grootte van de in zo'n gebied aanwezige boerenbedrijven.

De derde deelvraag is:

“Wat voor aanpassingen zijn er door de landbouwbedrijven gedaan in de bedrijfsvoering na de aanwijzing van een gebied tot Nationaal Landschap?”

Aanpassingen aan de bedrijfsvoering door middel van verbreding zijn in Winterswijk nauwelijks gedaan, maar liefst tweederde doet helemaal niets aan verbreding en er zijn maar weinig bedrijven die zich willen gaan verbreden in de toekomst. De meest voorkomende verbredingsactiviteit is agrarisch natuurbeheer, dit wordt vooral gedaan door de kleine en middelgrote bedrijven en ook zijn het deze bedrijven die hun bedrijfsvoering op deze manier in de toekomst willen ontwikkelen. Het zijn dan ook veelal de bedrijven met een omvang kleiner dan 70 Nge die toekomst zien in het belonen van landschapsonderhoud.

Grote bedrijven zien hier geen toekomst in, deze zien meer in schaalvergroting of intensivering van hun bedrijfsvoering. Tenzij agrarisch natuurbeheer beter wordt betaald, dan willen zij zich wel op deze manier verbreden.

Het grootste deel van de Winterswijkse boeren wil de bedrijfsvoering op geen van bovenstaande manieren ontwikkelen, zij willen in de toekomst gewoon op bestaande wijze doorgaan.

De vierde en laatste deelvraag is:

“Zijn er mogelijkheden om de landbouw te behouden in een Nationaal Landschap?”

Een probleem in Winterswijk is dat ruim de helft van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar is en dat nog geen een derde deel van de Winterswijkse boeren er zeker van is dat ze een opvolger hebben. De toekomstperspectieven zijn dan ook voor maar 35% van de Winterswijkse boeren goed, de rest heeft een matig of slecht perspectief.

Hierdoor zal het aantal boeren in Winterswijk af gaan nemen, wat negatief kan zijn voor het landschap omdat boeren de makers en instandhouders van het landschap zijn. Om deze verwachte afname tegen te gaan zou agrarisch natuurbeheer beter betaald moeten worden, waardoor het aantrekkelijker wordt voor boeren om zich op deze manier te gaan verbreden. Zo zal het inkomen van de boer worden verhoogd en wordt het landschap ook in de toekomst in stand gehouden.

Aan de hand van de bovenstaande antwoorden op deelvragen kan de hoofdvraag worden beantwoord worden:

“Hoe ontwikkelt de landbouw zich in een Nationaal Landschap?”

Uiteindelijk kan geconcludeerd worden dat Nationaal Landschap Winterswijk een beperkte invloed heeft op de bedrijfsvoering van de landbouwbedrijven. Wanneer er wel sprake is van een invloed, dan zijn het vooral de grote bedrijven die de bedrijfsvoering aan hebben moeten passen vanwege het Nationale Landschap.

Het grootste deel van de Winterswijkse boeren ontwikkelt zich niet en wil op de bestaande wijze door gaan in de toekomst. Boeren die zich wel ontwikkelen in Nationaal Landschap Winterswijk doen dat vooral door middel van verbreding, schaalvergroting en intensivering.

Ook een negatieve ontwikkeling komt voor, veel boeren hebben een slecht toekomstperspectief en zijn van plan om te stoppen. Dit kan voorkomen worden door landschapsonderhoud beter te belonen. Dit heeft twee voordelen: het zal de boeren een beter inkomen opleveren, waardoor er meer boeren behouden zullen blijven en tegelijkertijd wordt ook het landschap in stand gehouden.

Literatuur

Hoofdstuk 1:

- Collignon F., 2009, *Nieuw subsidiestelsel natuur- en landschapsbeheer*, Magazine Provincies, nummer 2, februari 2009
- Daalhuizen F., F. van Dam, M. Piek en N. Sorel, 2008, *Plattelandsontwikkeling en de gevolgen voor het landschap*, NAi Uitgevers, Rotterdam
- De Bont C.J.A.M., C. van Bruchem, J.F.M. Helming, H. Leneman, R.A.M. Schrijver, 2007, *Schaalvergroting en in de Nederlandse landbouw in relatie tot natuur en landschap*, WOT-rapporten 36, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen
- Dirx J., 2007, *Landbouw in nationale landschappen: Drager van het cultuurlandschap?*, Landschap, jaargang 24, nummer 2
- DLG, 2005, *Informatiebulletin Programma Beheer; Nieuwsbericht van DLG-CE - Team Regelingen/Natuur*, Dienst Landelijk Gebied, Utrecht
- EU, 1992, *Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna*, Publicatieblad Nr. L 206 van 22/07/1992 blz. 0007 – 0050, Brussel
- EU, 2000, *Richtlijn 2000/60/EG van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2000 tot vaststelling van een kader voor communautaire maatregelen betreffende het waterbeleid*, Publicatieblad Nr. L 327 van 22/12/2000 blz. 0001 – 0073, Brussel
- Hidding M. en M. van der Vlist, 2003, *Ruimte en water: planningsopgaven voor een rode delta*, Sdu uitgevers, Den Haag
- Korevaar H., W.J.H. Meulenkamp, H.J. Agricola, R.H.E.M. Geerts, B.F. Schaap en J.W.H. van der Kolk, 2008, *Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen*, WOT-rapport 76. 92, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen
- LNV, 2001, *Evaluatie beleid Waardevolle Cultuurlandschappen*, kamerstuk van 04-04-2001, Ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2003, *De Reconstructiewet: Reconstructie en ruimtelijke ordening in de praktijk*, ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2006a, *Agenda voor een Vitaal Platteland: Visie - Inspelen op veranderingen*, ministeries van LNV, VROM en V&W, Den Haag
- LNV, 2006b, *Agenda voor een Vitaal Platteland: Meerjarenprogramma Vitaal Platteland 2007-2013*, ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2008, *Houtskoolschets Europees landbouwbeleid 2020*, ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2009a, *Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)*, artikel op de website van het ministerie van LNV, www.minlnv.nl
- LNV, 2009b, *Mest en milieu*, artikel op de website van het ministerie van LNV, www.minlnv.nl
- LNV, 2009c, *Vierde Nederlandse Actieprogramma betreffende de Nitraatrichtlijn (2010-2013)*, ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2009d, *Betere werking Natuurbeschermingswet 1998*, artikel van 02-02-2009 op de website van Ministerie van LNV, www.minlnv.nl
- LNV, 2009e, *Gebiedsbescherming: Nationale parken*, artikel op website van Ministerie van LNV, www.minlnv.nl
- LTO, 2007, *Visie LTO Nederland op Europees landbouw- en plattelandsbeleid na 2013*, LTO Nederland, Den Haag
- nationale landschappen, 2009, *Wat is het verschil met Nationale Parken?*, artikel op de website van de nationale landschappen: www.nationalelandschappen.nl
- Natuurbeheer, 2009, *Programma Beheer*, artikel op de website van Unie van Bosgroepen (dagelijks beheer), het Bosschap en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, www.natuurbeheer.nu
- Provincie Gelderland, 2005, *Grond voor verandering; Reconstructieplan Achterhoek en Liemers*, Provincie Gelderland, Arnhem
- Provincie Gelderland, 2007, *Nationaal Landschap Winterswijk: Integraal uitvoeringsprogramma*, provincie Gelderland, Arnhem

- Stortelder, A.H.F, R.A.M. Schrijver, H. Alberts, A. van den Berg, RG.M. Kwak, K.R. de Poel, J.H.J. Schaminée, I.M. van den Top en P.A.M. Visschedijk, 2001, *Boeren voor natuur: De slechtste grond is de beste*, Alterra-rapport 312, Alterra, Wageningen
- Verburg R.W., H. Leneman, K.H.M. van Bommel, J. van Dijk, 2008, *Helpt boeren de nationale landschappen?: Een empirische analyse van de landbouw en haar effecten op kernkwaliteiten*, WOT-rapport 83, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen
- Vitaal Platteland, 2009, website Vitaal Platteland, www.vitaalplatteland.nu
- Voogd H., 2006, *Facetten van de planologie*, Kluwer uitgeverij, Alphen aan den Rijn
- VROM, LNV, V&W en EZ, 2006, *Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling; deel 4*, Ministeries van VROM, LNV, V&W en EZ, Den Haag
- wclwinterswijk, 2009, *Geschiedenis*, artikel op de website van WCL Winterswijk, www.wclwinterswijk.nl

Hoofdstuk 2:

- Bos, B., J. Cornelissen, P. Groot Koerkamp, 2009, *Kracht van Koeien – Ontwerpen voor systeeminnovatie*, ISBN 90-6754-791-3, Animal Sciences Group van Wageningen UR, Lelystad
- CBS, 2004, *Landbouwtelling; gemeente 1980-2003*, website Centraal Bureau voor de Statistiek: www.cbs.nl
- Commandeur M.A.M., 2003, *Styles of Pig Farming: A Techno-Sociological Inquiry of processes and Constructions in Twente and The Achterhoek*, proefschrift, ISBN: 90-5808-832-4, Wageningen Universiteit, Wageningen
- Dirx J., 2007, *Landbouw in nationale landschappen: Drager van het cultuurlandschap?*, Landschap, jaargang 24, nummer 2
- DLG, 2005, *Uitwerkingsplan Winterswijk-Oost: Uitwerkingsplan volgens artikel 18 van de Reconstructiewet Concentratiegebieden*, Dienst Landelijk Gebied, Utrecht
- Faber A., R. Kemp, 2005, *Nederlands beleid voor milieu-innovatie*, Rapport 500051001/2005, Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven
- Korevaar H., W.J.H. Meulenkamp, H.J. Agricola, R.H.E.M. Geerts, B.F. Schaap en J.W.H. van der Kolk, 2008, *Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen*, WOT-rapport 76, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen
- Kuiper R., W.J. de Regt, 2006, *Kleinschalige landbouw biedt kansen voor landschap*, Landwerk, nummer 3, juni 2006
- Kuiper R., W.J. de Regt, 2007, *Landbouw in nationale landschappen: Perspectief grondgebonden landbouw als drager van het cultuurlandschap*, Milieu en Natuur Planbureau, Bilthoven
- LEI, 2009, *BSS en NGE*, artikel op website LEI, www.lei.wur.nl
- Lepoutre, J., E. Mathijs, F. Nevens, S. Van Passel en G. van Huylbroeck, 2004, *Indelingen van Vlaamse land- en tuinbouwbedrijven: Een analyse en beleidsaanbevelingen*, Steunpunt Duurzame Landbouw, Gontrode, België
- LNV, 2003, *De Reconstructiewet: Reconstructie en ruimtelijke ordening in de praktijk*, ministerie van LNV, Den Haag
- LNV, 2006, *Agenda voor een Vitaal Platteland: Visie - Inspelen op veranderingen*, ministeries van LNV, VROM en V&W, Den Haag
- Provincie Overijssel, 2006, *Ontwikkelingsperspectief Nationaal Landschap Noordoost-Twente*, Provincie Overijssel, Zwolle
- RLG, 2005, *Nationale landschappen: vaste koers en lange adem; Advies over de instrumentatie van nationale landschappen*, Raad voor het Landelijk Gebied, Den Haag
-
- Vader, J. en H. Leneman, 2006, *Dragers landelijk gebied; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006*, WOT-rapport 35, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen
- Van der Ham A., W. van der Schans, 1999, *Verbreiding, wat vinden boeren er van?*, LEI Rapport 1.99.03, ISBN 90-5242-505-1, Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag
- Van der Ham A., M.E. Ypma, 2000, *Verbreiding op landbouwbedrijven; Met visie en creatieve vasthoudendheid naar succes*, LEI Rapport 7.00.02, ISBN 90-5242, Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag

- Van der Ploeg J.D., D. Roep, C. Leeuwis, 1991, *Zicht op duurzaamheid en continuïteit: bedrijfsstijlen in de Achterhoek*, ISBN: 90-73-195-03-09, Vakgroep Agrarische Ontwikkelingssociologie, Landbouwniversiteit Wageningen, Wageningen
- Van der Ploeg, J.D., H. Renting, J. Roex, 1994, *Meerdere vergelijkingen en veel onbekenden*, NRLO-rapport nr. 94-1, Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, Den Haag
- Van Dooren H.J.C., M.C.J. Smits, *Reductieopties voor ammoniak- en methaanemissie uit huisvesting voor melkvee*, Rapport 80, ISSN 1570 – 8616, Animal Sciences Group van Wageningen UR, Lelystad
- Verburg, R.W., H. Leneman, K.H.M. van Bommel, J. van Dijk, 2008, *Helpt boeren de Nationale Landschappen? een empirische analyse van de landbouw en haar effecten op kernkwaliteiten*, WOt-rapport 83, Wettelijke Onderzoekstaken *Natuur & Milieu*, Wageningen
- VROM, LNV, V&W en EZ, 2006, *Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling; deel 4*, Ministeries van VROM, LNV, V&W en EZ, Den Haag

Hoofdstuk 3:

- CBS, 2009a, Kerncijfers wijken en buurten 2003-2008 – Winterswijk 2008, website Centraal Bureau voor de Statistiek: www.cbs.nl
- CBS, 2009b, Landbouwtelling gemeente 1980-2000, website Centraal Bureau voor de Statistiek: www.cbs.nl
- CBS, 2009c, Land- en tuinbouwcijfers 2009, LEI Wageningen UR, Den Haag
- CBS, 2009d, Landbouw; economische omvang, naar omvangsklasse, bedrijfstype, website Centraal Bureau voor de Statistiek: www.cbs.nl
- Kuiper R., W.J. de Regt, 2006, Kleinschalige landbouw biedt kansen voor landschap, *Landwerk*, nummer 3, juni 2006
- LEI, 2009, Nge-rekenmodule, website Landbouw Economische Instituut: www.lei.wur.nl
- Terluin I., 2008, De bergboerenregeling in Nederland, Landbouw Economisch Instituut, Den Haag
- wclwinterswijk, 2009, Land- en tuinbouw, artikel op de website van het Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk, www.wclwinterswijk.nl